

Historija i društvene znanosti*

Da bismo se mogli pozabaviti mjestom i funkcijom historije unutar društvenih znanosti (humanističkih znanosti ili znanosti o čovjeku) potrebno je da najprije postavimo pitanje kojoj grupi nauka historija pripada.

U metodološkim raspravama o podjeli nauka postoje mišljenja da o tome odlučuju predmet istraživanja, metode istraživanja i način formulacije znanstvenih rezultata, dakle cilj istraživanja. Prema pozitivističkoj tradiciji, koja je još uvijek vrlo živa, svaka bi se specijalizirana nauka imala razlikovati od druge posebnim predmetom istraživanja i vlastitom metodom. Razvoj znanosti pokazao je, međutim, da je to nemoguće. Osnovno obilježje suvremene nauke upravo je u isprepletanju različitih disciplina primjenom metoda izgrađenih na jednom području na predmet drugog područja, kombinacijom različitih metoda. Reakcije na tu pojavu u društvenim znanostima kreću se između dviju krajnosti: od težnje da se što uže povežu u »znanost o čovjeku« (kako to žele »analisti«) i da prestane međusobna svađa o razgraničenju do panike nad »kaosom« iz kojeg predstavnici nekih društvenih nauka traže izlaz »imperijalizmom« i pokušavaju da rezultate svojstvene društvenoj nauci kojom se sami bave prikažu kao najprikladniju viziju čovjeka. Pri tom potcjenjuju rezultate i metode drugih nauka.¹ Valja istaknuti da nije riječ o historiji. Razdoblje njena »imperijalizma« završilo se zajedno s devetnaestim stoljećem.

Prema kriteriju predmeta istraživanja najopćenitija je klasifikacija nauka na društvene i prirodne znanosti. Niz nauka ostaje izvan te podjele. Psihologija i geografija očigledno su i prirodne i društvene nauke. Na taj se način ne mogu obuhvatiti ni formalne nauke (logika, matematika, kibernetika). Osim toga i neke prirodne nauke imaju povijesni aspekt (biologija, geologija). Mišljenje o podjeli nauka na idiografske i nomotetičke još uvijek ima brojne privrženike pogotovu među povijesničarima. Historiju, uglavnom, svrstavaju u različite grupe nauka: društvene, idiografske, induktivne, nauke koje vrednuju, nauke koje ne obavljaju eksperimente.

Svi su suglasni da je historija društvena nauka ali o ostalim pitanjima postoje žučni sporovi koji se kreću djelomično u širem okviru sukoba između »naturalističkog« i »antinaturalističkog« pristupa društvenim znanostima.² »Antinaturalisti« čvrsto se drže podjele na prirodne i

* Ovaj je tekst odlomak rukopisa knjige pod radnim naslovom »Historija nekad i sad«. (Jedan odlomak iz historije historiografije objavljen je već u ČSP 2, 1974, 93—114.) Moram upozoriti da ovdje nedostaje problematika geografije, za historičara vrlo važne »susjedne« nauke, jer taj dio teksta, zbog nekih poteškoća s literaturom, još nije dovršen.

¹ J. Topolski, Metodologija historii, 2. izd., Warszawa 1973, 581-3.

² Isto, 584-7.

društvene nauke i tvrde da su predmet istraživanja društvenih znanosti pojedinačne neponovljive činjenice koje se mogu spoznati samo faktografskim opisom. Prema tom shvaćanju društvenim znanostima nije zadatak da izgrađuju zakone niti one mogu postići naučna predviđanja. Štoviše, kažu »antinaturalisti«, istraživanja društva obilježena su vrijednosnim sudovima koji sprečavaju istinske znanstvene rezultate, dok nedostatak eksperimenata onemogućava verifikaciju valjanosti rezultata. Riječ je dakle o pseudonaukama. Nasuprot tome, »naturalisti« ističu postulat o jedinstvu nauke. I prirodne se nauke u biti bave pojedinačnim, neponovljivim činjenicama. Kao bitka na Kosovu ne može se ponoviti ni razbijanje jednog atoma u datom trenutku i pod točno određenim uvjetima. Temelj je utvrđivanja zakonâ u prirodnim i društvenim naukama u mogućnosti klasifikacije pojedinačnih činjenica prema osobinama koje se ponavljaju. Prema »naturalistima«, između prirodnih i društvenih nauka postoji u tom pogledu samo razlika u stupnju jer društvene činjenice imaju više pojedinačnih, drugorazrednih osobina nego prirodne činjenice. Nema sumnje da je uzročno objašnjenje lakše u prirodnim nego u društvenim naukama s obzirom na funkciju slobodne volje čovjeka u društvu. »Naturalisti«, dakle, smatraju da se i u prirodnim i u društvenim naukama mogu formulirati zakoni kao podloga predviđanja, da ni jedne ni druge nisu slobodne od vrednovanja, da i u prirodnim i društvenim naukama postoje discipline koje mogu provoditi eksperimente i one koje to ne mogu. Razumije se da marksizam prihvaća »naturalističko« gledište koje se temeljito razlikuje od pozitivističkog shvaćanja o jedinstvu nauka, pogotovo u vezi s predodžbom da u društvu funkcioniraju zakoni iste kvalitete kao u prirodi.

Kad govorimo o odnosu društvenih znanosti i historije, moramo uzeti u obzir njezin sveobuhvatni značaj.³ Istina je, predmet historije često se suzuje na istraživanje političkog života s malom primjesom ekonomske problematike. Stoga se pojmom historiografije često obuhvaćaju samo rezultati političkih i ekonomskih historičara. Za to gledište postoji samo djelomično opravdanje jer je politika koncentriran izraz ekonomskog područja. U njoj se sijeku važni društveni odnosi. Specijalne historijske discipline (historija prava, filozofije, književnosti, umjetnosti, religije, znanosti, pedagogije itd.) smatraju se u pravilu i kao područja njima odgovarajućih sistematskih znanosti. No razlikovanje između »opće«, tj. političke historije, i proučavanja posebnih kulturnih područja u prošlosti ne može se teoretski opravdati. Riječ je o stanju koje je nastalo iz praktičnih razloga u toku institucionalizacije znanosti. Svaka se kulturna pojava mora proučavati i u svojoj povijesnoj dimenziji. Zato imamo pred sobom samo aspekte jedne jedinstvene historijske znanosti.⁴

Preko svojih specijalnih disciplina historija je usko vezana s odgovarajućim teoretsko-sistematskim društvenim naukama. Štoviše, i sama politička historija može dobiti funkciju retrospektivne dimenzije politologije. Osnovni je problem odnosa između historije i sistematskih društvenih znanosti u

³ O nekim osnovnim problemima odnosa historije i ostalih društvenih znanosti pišu Sima Ćirković i Draga Vuksanović-Anić (Istorija i društvene nauke, u: Treći program Radio-Beograda, Proleće 1971, 306-319, 319-332).

⁴ K. G. Faber, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, 2. izd., München 1972.

tome što politička ekonomija, sociologija, socijalna psihologija, politologija itd. često definiraju historiju isključivo s gledišta svoga predmeta i svog spoznajnog cilja, tj. ne priznaju joj status samostalne nauke i ne vode računa o tome da suradnja društvenih nauka može biti plodotvorna samo onda ako jedna drugoj postanu pomoćne, a ne da agresivnija »anektira« nerazvijeniju. To je, dakako, problem koji se odnosi i na međusobne veze ostalih društvenih znanosti jer ne postoje određene granice, npr., između ekonomije i sociologije, socijalne psihologije, socijalne antropologije i sociologije, demografije i svih ostalih nauka.

Suzdržavanje mnogih povjesničara od teorije dovodi do toga da je polje znanstvene teorije prepušteno isključivo filozofiji i društvenim naukama koje se bave teoretskom problematikom. Praksa i teorija odijeljene su stoga velikim zidom a teoretičari se odlikuju potcjenjivanjem istraživačke prakse historičara i neshvaćanjem njenih mogućnosti i ciljeva, slabim poznavanjem njenih rezultata. Historiografski radovi njima su samo zbirka primjera koji su im potrebni. Takvo stanje odražava, uz ostale, i najpoznatiji teoretski časopis »Theory and History« u kojem načelne priloge pišu najviše filozofi, dok se povjesničari pojavljuju uglavnom kao — recenzenti.⁵ Historičar se danas mora koristiti rezultatima sistematskih društvenih znanosti a ujedno udovoljiti njihovoj potrebi za određenim povijesnim objašnjenjem suvremenih fenomena što ih istražuju.

Društvene znanosti nikle su iz više grana od kojih neke vuku korijen iz antike. To je, najprije, učenje o državi i o vještini vladanja, dakle disciplina koju danas zovemo politologijom. Kao što već znamo, jednako je stara i historija. I ekonomija ima porijeklo u grčkoj kulturi. Prvi počeci etnologije, kao učenja o stranim narodima, mogu se također naći već u antici, iako su njen razvoj uvjetovali tek putopisci (npr. Marko Polo). Iz te su jezgre postupno nastale etnografija, etnologija, psihologija naroda i socijalna antropologija. Psihologija je mlađa od spomenutih nauka. U početku povezana s fiziologijom počela je prodirati na područje društvene problematike istraživanjem ovisnosti psihičkih procesa i ličnih struktura o društvenoj sredini te iskustava i osjećaja u međusobnom saobraćaju ljudi. Tako se razvila socijalna psihologija. Kao najmlađa grana konstituirala se sociologija. Tada su pitanja kojima se ona bavi već bila predmet istraživanja drugih nauka ali je ona s vremenom stvorila svoj pojmovni aparat i institucionalizirala se.⁶

Područje nauka — koje se bave djelatnošću, proizvodnim procesom i organizacijom ljudi unutar njihovih društava — danas je toliko nepregledno da je teško nabrojiti sve pojedine discipline i njihove specijalizirane pod-discipline. Društvene su nauke, doduše, institucionalno odijeljene i imaju na sveučilištima svoje posebne katedre ali se pitanja kojima se bave međusobno isprepleću. Stvari se kompliciraju još i time što se iste nauke u pojedinim zemljama različito nazivaju, što nemaju iste subdiscipline, što se neprekidno uvijek nova i nova područja istraživanja proglašavaju samostalnim disciplinama. Nemoguće je, dakle, upoznati čitaoca s popisom

⁵ Primjere kako filozofi i sociolozi ne poznaju znanstvene rezultate historičara navodi Faber, n. dj., 16—7.

⁶ Stanislaw Ossowski, Die Besonderheiten der Sozialwissenschaften, Frankfurt a/M. 1973, 10—11.

društvenih nauka. Upozorit ću zato samo na one znanosti koje bi historičaru imale postati »pomoćne«, ako želi da se bavi društvenim procesima u prošlosti. To su: ekonomija, sociologija, antropologija, etnologija, socijalna psihologija, geografija, politologija i lingvistika.

Najprije da razmotrimo pitanje odnosa ekonomske historije i ekonomskih znanosti, tj. onoga njihova dijela koji se (ne svuda) naziva političkom ekonomijom.⁷ Ta je problematika bitna za povjesničara iz više razloga. Sinteza ekonomske historije i ekonomske teorije imala je presudnu ulogu pri genezi marksizma. Valja reći da je od svih historijskih disciplina ekonomska historija postigla najznačajnije rezultate u istraživanju društvene strukture i u teoretskom uopćavanju. Zato napredak cijele historije, prema idealu »totalne« historije odnosno historije društvenih procesa, vodi velikim dijelom preko traženja i dostignuća ekonomske historije. Naposljetku, čini se da se na polju odnosa političke ekonomije, kao teoretsko-sistematske nauke, i historije bije jedna od najozbiljnijih bitaka za opstanak historije kao samostalne znanosti.

Ekonomika historija i politička ekonomija tako su usko povezane da se ni njihov razvoj ne može prikazati zasebno. Svoje suvremeno značenje pojam »ekonomija« dobio je tek izgradnjom sveobuhvatne tržišne privrede, odnosno prijelazom ekonomskog težišta s poljoprivrede na industrijsku proizvodnju. Zato je politička ekonomija mogla nastati tek potkraj 18. stoljeća. Pojam ekonomije tada je obuhvatio problematiku reguliranja odnosa ponude i potražnje na tržištu, ne uzimajući, štoviše, u obzir proces same proizvodnje, budući da su i najvredniji proizvodi ekonomski beznačajni, ako ih tržište ne ocjenjuje kao robu.⁸ Predstavnici »klasične« političke ekonomije u 18. stoljeću smatrali su da ekonomsko djelovanje ima korijen u težnji čovjeka da osigura svoje blagostanje i svoju sigurnost. Tvrdili su da su to osobine čovjeka svih zemalja i svih vremena. Na temelju vizije o »ekonomskom čovjeku« (homo oeconomicus) nastojali su formulirati zakone koji su, tobože, valjani za ljudsko društvo u cjelini. Tako je započeo trnovit put ekonomske teorije u potpuno ahistorijskim granicama. Uskoro je došla na različite načine reakcija predstavnika njemačke buržoazije te Marxa i Engelsa.

Ekonomija je odigrala značajnu ulogu u procesu ujedinjenja Njemačke koje je, kao što je poznato, započelo osnivanjem carinskog saveza. Njegov teoretičar Friedrich List (1789–1846) kritizirao je klasičnu političku ekonomiju suprotstavljajući joj mišljenje da osim težnje pojedinca za dobitkom postoje i društvene snage koje utječu na ekonomiju. Smatrao je da svaki ekonomski sustav ima zasebna obilježja koja proizlaze iz određenih uvjeta i da, prema tome, politička ekonomija treba da postane historija. Tako se ekonomska historija rodila u krilu i ekonomista i historičara.

Osnovna su obilježja tzv. starije i mlađe historijske škole ekonomije (nakon god. 1870) u potpunom odvajanju od teorije. Posljedica je bila

⁷ *Ivan Maksimović*, *Istorija, istorijski metod i ekonomske nauke*, i *Smiljana Đurović*, *Istorija i ekonomske nauke* u: Treći program, n. dj., 387–402, 402–5.

⁸ *Siegfried Landsbut*, *Historische Analyse des Begriffs des »Oekonomischen«*, u: *Geschichte und Ökonomie*, ur. Hans-Ulrich Wehler, Köln 1973, 40–53.

Žestoki spor zbog metoda (Methodenstreit) između isključivo povijesno i isključivo teoretski orijentiranih stručnjaka. Mlađa historijska škola nacionalne ekonomije napadala je »neljudsku« znanost o mehanici tržišta, tj. »klasičnu« teoriju, koja je imala u vidu samo jednom zauvijek date zakone tržišta bez ljudskog faktora. Ta je škola postigla značajne rezultate u istraživanju socijalnih, pravnih i političkih institucija u kojima su se odigravali privredni procesi.

Potkraj 19. stoljeća pa sve do tridesetih godina dvadesetog stoljeća ekonomska je historija umnogome nosila isti pečat kao i politička historija. Često se svodila na puku erudiciju. Postala je »događajna«. S druge strane ekonomska se znanost izgubila u svojim apstrakcijama, tražeći »potpunu« ravnotežu privrede. Iz svoga je razmatranja isključila cjelinu društvene problematike i povijesni razvoj ekonomskih fenomena. Ako uzmemo u obzir da je uz to i sociologija istraživala socijalne pojave »po sebi«, možemo uočiti kako su visokim zidovima bile odijeljene »čista« historija, »čista« ekonomija i »čista« sociologija. Danas, kad je takvo stanje najzad postalo neodrživo, donekle je jasno da ne može biti ni »čiste« ni »vječne« ekonomije ili sociologije nego da se one moraju osloniti na historiju kao znanost o društvenim strukturama koje se neprestano mijenjaju, tj. treba da postanu dinamične. Historija sa svoje strane ima zadatak da se pokaže doraslom za novo stanje stvari. Ako bude i dalje velikim dijelom nosila značaj pukog opisivanja pojedinačnih događaja, ona neće moći odgovarati pitanjima društvenih znanosti, postat će postupno samo dobavljač podataka za ilustraciju njihovih teorija i najzad izgubiti značaj samostalne nauke.⁹

Prije nego što kažemo nešto o obilježjima »historizacije« društvenih nauka, posebno ekonomije, moramo upozoriti da se u vezi s tim procesom ponekad govori o »renesansi Marxa« ili »neomarksizmu«. Riječ je o »otkriću« pojedinih spoznajâ, koje je Marx razradio u svojoj općoj teoriji, u krilu stručnjaka koji nisu i ne mogu biti marksisti. Ignoriranje marksizma ili njegovo izričito odbacivanje, zatim poistovjećivanje marksizma i staljinizma danas više nisu pretežna obilježja društvenih znanosti na »Zapadu«. Suvremena »historizacija« ekonomije, i to ne odvajanjem historije od teorije (kao u historijske škole) nego njihovim spajanjem, nije nova pojava. Naime Karl Marx bio je prvi veliki kritičar ekonomije koji je spoznao i sustavno pokazao kako ekonomska teorija može postati historijska analiza, a historijski izvještaj kritička ekonomija.

Marxova povijesno-ekonomska sinteza u »Kapitalu«, koja je nastala na temelju cjelokupne historijsko-ekonomske misli od 16. stoljeća do njegova vremena, primorala je političku ekonomiju da ili sama sebi protivrječi ili da osudi kapitalizam. Marxovu je teoriju mogla prihvatiti samo revolucionarna klasa i revolucionarno mišljenje. Zato se ekonomska historija i ekonomska teorija nisu željele osvrtni na Marxove rezultate. Od kritičke

⁹ O povijesti ekonomske historije odn. političke ekonomije usp. W. Kula, *Problemi e metodi di storia economica*, Milano 1972, 7-47; Wehler, *Einleitung*, u: *Geschichte und Ökonomie*, n. dj., 16; *Pierre Vilar*, *Marxismus und Geschichte in der Entwicklung der Sozialwissenschaften*, na I. mj., 292-3; *Joseph Schumpeter*, *History of Economic Analysis*, New York 1954; *H. Chapman-Henri Pirenne*, *Economic History*, u: *Encyclopaedia of the Social Sciences*, V-VI, 315-330.

historije jedni su pobjegli u faktografiju a drugi u »čistu« teoriju. Marx je spoznao da je »klasična« teorija i sama izraz određene povijesne situacije. Pojava tržišta koje je počelo prelaziti lokalne i državne granice, dominirati trgovinom i proizvodnjom, prožimati cijeli društveni život, daje pečat Marxovu djelu. Pri tom je njegovu pažnju privukla opća podjela rada koja je uzrokovala izdvajanje ekonomije iz cjeline ljudskog društva. U privrednom mehanizmu tržišta čovjek je postao bespomoćno sredstvo tržišta kao samostalne i anonimne sile. Došlo je, kako Marx kaže, do »samootudjenja« čovjeka od njegova pravog, ljudskog poziva da bude slobodan. Rješenjem suprotnosti između etičko-političkog i prirodno-zakonskog sadržaja ekonomije Marx je tom pojmu dao nov sadržaj. Pri tom je došao do zaključka da posljednji uzroci tlačenja čovjeka ne leže na političkom području nego u »proizvodnim odnosima« koji su u toku povijesti sprečavali da čovjek ovlada svojim radom. Zato su proizvodni odnosi postali težište Marxove historijske koncepcije. Njihovom revolucionarnom transformacijom i klasnom borbom trebalo je srušiti neljudsko kapitalističko društvo i krenuti prema društvu kolektivnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

Prema tome, u Marxovoj interpretaciji politička je ekonomija bila historijska znanost. Njen je zadatak bio da formulira zakone koji određuju proizvodnju i razmjenu, no to su uvijek bili zakoni koji su povijesno nastali i bili vezani uz određene ekonomske formacije društva i načine proizvodnje pa su zato morali i nestati. Marx je zato isticao da politička ekonomija liberalne tržišne privrede ističe zakonitosti koje nisu starije od buržoaskog društva. Za njega su apstraktne kategorije imale smisla samo kao izraz stvarne povijesti, pa se suprotstavljao brzopletim generalizacijama.

Marxovo istraživanje problema zapadne industrijalizacije danas doživljava »renesansu« i u buržoaskom svijetu, uz ostalo, i radi njegove analize složenosti tog razvoja koja se temelji na golemom poznavanju povijesne materije. U objašnjenju proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, društva, vlasti i ideologije Marxova teorija nije do danas imala premca. Onima, koji nisu podlegli ekonomizmu, vulgarnom marksizmu i staljinizmu nego su se nedogmatски i kritički njome poslužili, Marxova je teorija uvijek pokazala da može uočiti i uopćiti složene pojave prošlosti.¹⁰

Osnovni impuls »historizaciji« ekonomske teorije dala je svjetska kriza 1929. nakon koje je uslijedio preobražaj kapitalističke privrede. Nakon drugoga svjetskog rata na ekonomske je znanosti utjecao razvoj socijalističke privrede i problematika privrede u »nerazvijenim« zemljama. Državna intervencija u kapitalističke privrede, koja je počela tridesetih godina (npr. Rooseweltove »New Deal«), izazvala je u političkoj ekonomiji emancipaciju makroekonomije, usmjerenje prema empirijskim istraživanjima koja se konstituiraju kao »ekonometrija« i najzad istraživanje ekonomskih fenomena dugog trajanja. Makroanaliza se bavi općim ekonomskim problemima društva, kretanjem bogatstva, nacionalnim dohot-

¹⁰ Usp. članke u zbirci: Geschichte und Ökonomie: Vilar, Marxismus und Geschichte, n. dj.; Wehler, Einleitung, n. dj.; Maurice Dobb, Der Historische Materialismus und die Rolle des Ökonomischen Faktors, 85-93.

kom. Mikroanaliza istražuje djelatnost pojedinih proizvodnih i potrošačkih jedinica.¹¹

Duboke promjene kapitalističke privrede tridesetih godina postavile su na dnevni red pitanje povijesnih i prostornih granica primjene teorijâ. Postalo je jasno da se teorije namijenjene kapitalističkom društvu u određenoj fazi njegova razvoja ne mogu primijeniti ni na nov značaj kapitalističkih društava, ni na socijalističke privrede, ni na zemlje »u razvoju«. To je vodilo prema »historizaciji« političke ekonomije, i to na poseban način — preko konstrukcije modela.

Valjanost neke teorije ovisi, naime, o tome koliko se stvarnost, na koju se ona odnosi, može uklopiti u niz pretpostavljenih datosti, tj. modela. Pri tom se postavlja pitanje gdje i kad se taj model može primijeniti. To su pitanja kojima donedavno nije bio dozvoljen pristup u »čistu« ekonomsku teoriju. Prema tome, u procesu konstrukcije modela ekonomska teorija mora na svakom stupnju kontrolirati nisu li se pojave, na koje se objašnjenje odnosi, u međuvremenu promijenile i ne zahtijevaju li nove modele. Postupno, ekonomija mora sve više učiti iz povijesti. Danas je postalo bitno poznavanje etapa u dosadašnjem razvoju ranije industrijaliziranih zemalja radi orijentacije zemalja »u razvoju«. Koje su od tih etapa neophodne, koje se ne smiju ponoviti, koje se mogu preskočiti? Obraćanje povijesnom iskustvu postalo je, dakle, životno pitanje za zemlje i narode koji su na putu bitnih i brzih privrednih i društvenih promjena.¹² Prema tom razvoju ne može se zatvoriti ni ekonomska teorija. Iz te je činjenice, uz ostalo, niklo proučavanje ekonomskih procesa dugog trajanja koje je počelo tridesetih godina pojavom raznovrsnih teorija »promjena« i »rasta«.

Ekonomska se teorija intenzivno bavi »rastom«, tj. procesom povećanja realnog prihoda po glavi stanovnika. Pri tom ona proučava i razloge ponašanja potrošača i proizvođača, razvoj tehnike i institucija koje su povezane s tim rastom. Zanima je, dakle, koliko strukturalne promjene na ekonomskom i na neekonomskom području uvjetuju proces rasta. Simptom rasta ekonomska teorija nalazi u brojnim statističkim nizovima o duljem razdoblju kretanja raznih privrednih grana. Ona se zato sve više koristi povijesnim izvorima.¹³

Očigledno je, dakle, da je počeo proces približavanja fizionomijâ povjesničara i ekonomista. U ovom času može se reći samo to da taj proces teče na izrazitu štetu historije kao samostalne znanosti i da predstavlja jedan od fenomena strukturalističkog pristupa nauci koji vodi do »gubitka povijesti«. Potrebno je, dakle, da objasnimo paradoks historizacije ekonomije koji jednim svojim dijelom vodi do ahistorijskih rezultata.

Na »Zapadu« postoje danas tri škole ekonomske historije. Prva i najstarija je francuska »analistička« škola sastavljena od povjesničara po

¹¹ W. Kula, n. dj., 602 i d., 177–261, 263–285; Isti autor, *Geschichte und Ökonomie*, Die langen Zeitabläufe, u: *Geschichte und Ökonomie*, 256 i d.

¹² Alexander Gerschenkron, *Wirtschaftliche Rückständigkeit in historischer Perspektive*, u: *Geschichte und Ökonomie*, 121–139.

¹³ Usp. članke u *Geschichte und Ökonomie*: Walther G. Hoffmann, *Wachstumstheorie und Wirtschaftsgeschichte*, 94–103; Bert F. Hoselitz, *Formen wirtschaftlichen Wachstums*, 104–120.

struci. Druge dvije su francuska »kvantitativna ekonomska historija« i američka »nova ekonomska historija«. To su škole ekonomista koji se bave ekonomskom historijom.

Već sam istakla osnovne probleme »analističke« ekonomske historije kojoj je temelje postavio Ernest Labrousse. S jedne strane ona se prilično jednostrano koncentrira na povijest cijena ali je s druge neobično mnogo uradila za napredak ekonomske historije u cjelini svojim nastojanjem da ekonomske pojave promatra u okviru cjelovite društvene problematike. Vidjeli smo, također, da Labrousseovi učenici prednjače u upotrebi kvantitativnih metoda i da su skloni da ih preuveličaju na račun kvalitativnih metoda, tj. da pokazuju »panstatističke« tendencije. U svakom slučaju njihovi su rezultati rađeni na temelju historijskih metoda bez ahistorijskih ili anahronističkih usmjerenja. To se ne može reći za ostale spomenute dvije škole koje se međusobno dosta razlikuju ali im je zajednički načelan pristup historiji. Ona im služi isključivo kao »služavka« za odstranjenje nedostataka ekonomske analize, jer im pruža obrazloženje za teoriju, pomaže im pri preciziranju pojmova i omogućava im stvaranje modela. Zato je više riječ o »retrospektivnoj ekonometriji« nego o ekonomskoj historiji. Uostalom američku »novu ekonomsku historiju« nazivaju i »kliometrijom«, tj. historijskom ekonometrijom.¹⁴ Ta »retrospektivna ekonometrija« okreće se više ili manje borbeno protiv kvalitativne historije, koči njen razvoj, izbacuje čovjeka iz svojih povijesnih perspektiva i zato nosi ahistorijski značaj.

Osnivač je francuske »kvantitativne ekonomske historije« Jean Marczewski (Žan Marševski). On se suprotstavlja ekonomskoj historiji koja ilustrira svoj iskaz statističkim podacima a zapravo ne mijenja tradicionalne metode. Zato smatra da »analistička« ekonomska historija jedva da pomaže težnji prema sintezi. Marczewski nasuprot tome želi da se historijsko istraživanje temelji na serijama narodnog dohotka. Takav je postupak, dakako, moguć samo za 20. stoljeće jer prije toga statistički nizovi u vezi s narodnim dohotkom nisu postojali. Marczewski bi htio sjediniti postupak ekonomista i historičara. Uz pomoć obračuna narodnog dohotka ekonomist utvrđuje ekonomski rast neke zemlje u određenom razdoblju, pri čemu želi da što brže prijeđe od činjenice generalizaciji, tj. nastoji da se riješi »povijesnih varijabla« koje mu smetaju. Kad neka povijesna pojava ima izričit utjecaj na funkciju njegova modela, ekonomist će prići promjeni strukture toga modela. S druge strane, tradicionalni ekonomski historičar lokalizira svaku činjenicu u vremenu i prostoru, naglašava njenu povijesnu individualnost i neobično je oprezan pri uopćavanju. Marczewski misli da je našao način prevladavanja tradicionalnog držanja ekonomista, koji vjeruje da je moguće izvesti obilježja nekoga ekonomskog fenomena, bez obzira na povijesne činjenice, i historičara koji istražuje izolirane povijesne pojave. Kvantitativna ekonomska historija Marczewskog razlikovala bi se od tradicionalne ekonomske historije primjenom modela koji potječe iz proračuna narodnog dohotka, od postupaka ekonomista time što pridaje

¹⁴ P. Vilar, »Quantitative Geschichte« oder »retrospektive Ökonometrie«, u: Geschichte und Ökonomie, 174–188; »Kliometričari« ironični je naziv za američke ekonomiste koji, polazeći od neoklasične ekonomske teorije i ekonometrije, žele na nov način pisati ekonomsku historiju spajanjem ekonometrije i muze Glig, tj. muze historije.

važnost i povijesnim događajima, a od američke ekonometrijske historije, koja se bavi mjerenjem uglavnom mikroekonomskih pojava, time što svojim istraživanjima razvoja stanovništva daje makroekonomsku podlogu. Marczewski ipak priznaje da kvantitativna ekonomska historija ne može dati potpuno objašnjenje razvojnog procesa i da joj je zato potrebna dopuna kvalitativne historije.¹⁵

Pripadnici »analističke« škole ušli su, dakako, u polemiku protiv Marczewskog. Oni su zacijelo uvijek prvi spremni na interdisciplinarnu suradnju ali uz uvjet da svaka nauka prima i dijeli pouke, što kod »kvantitativne ekonomske historije« nije slučaj. Znanost ne dobiva ništa kad povjesničar oponaša ekonomu a ovaj opet improvizira povjesničara. Zadaća historije ne može biti, kako to misle ekonomisti, u tome da opskrbiljuje ekonomsku analizu dugim vremenskim serijama u kojima bi ona tražila svoje zakone. Predmet historije jest čovjek u društvu i zato je mnogo širi od predmeta ekonomije i ne može se svesti na skupljanja informacija potrebnih ekonomistu. Značaj historijske znanosti nije u njenoj istraživačkoj tehnici nego u metodi mišljenja. »Analisti«, dakako, odbacuju model proračuna narodnog dohotka kao apsolut, kakvim ga proglašava Marczewski. Smatraju da je to samo jedno od sredstava pristupa povijesti. Suradnja historičara i ekonomu imala bi prema mišljenju analista izgledati ovako: Povjesničaru su potrebni principi klasifikacije informacija izvora, analitičko načelo za ekonomsko istraživanje društvenih grupa i precizan jezik. U tom se pogledu on može poslužiti rezultatima ekonomu koji bi se kod povjesničara morao obavijestiti o retrospektivnim informacijama i o rezultatima koji mu omogućavaju stvaranje precizne odluke pri konstrukciji modela.¹⁶

Američka »nova ekonomska historija«, »ekonometrijska historija« ili »kliometrija«, naglašava značenje mjerenja i povezanost mjere i teorije. Ona primjenjuje najrazvijenije ekonomske teorije na pojave, koje nastoji objasniti, u želji da konstruira modele. Ta je praksa povezana opsežnim računskim operacijama koje se obavljaju elektronskim računalom.

Nosioци su »nove ekonomske historije« ekonomisti koji su se pedesetih i na početku šezdesetih godina počeli baviti ekonomskom historijom. Školovani u eri uspona ekonomske teorije nakon tridesetih godina, oni nemaju smisla za historijske metode. Sukob između »kliometričara« i ekonomskih povjesničara neobično je žestok i gotovo zasjenjuje »Methodenstreit« iz 19. stoljeća. U SAD su u sadašnjoj etapi pobjednici ekonomisti što se nipošto ne može reći za stanje u Francuskoj. »Nova ekonomska historija« proglašava sjedinjenje »činjenice« i »teorije«, smatrajući pri tom da se upotrebljivi kvantitativni rezultati mogu postići samo u uskim granicama određene teorije. Umjesto da teoretski stimulira historijsko istraživanje, ona ga koči svojim uskim okvirima. Poistovjetivši znanost s mjerenjem »kliometričari« pišu »pseudohistoriju«. Njima nije cilj da spoznaju povijesnu stvarnost, oni su isključivo »graditelji modela«. Njihova djelatnost ima vježbački značaj koji ih udaljuje od povijesne zbilje. Oni se, npr.,

¹⁵ Jean Marczewski, *Quantitative Wirtschaftsgeschichte*, u: *Geschichte und Ökonomie*, 163–173; Isti autor, *Introduction à l'Histoire Quantitative*, Genève 1965.

¹⁶ P. Vilar, n. dj., *Pierre Chaunu*, *L'histoire serielle*, *Revue historique* 1970, 297–320; *Jean L'homme*, *L'attitude de l'économiste devant l'histoire économique*, *Revue historique* 231, 1964, 297–306; Isti autor, *Économie et histoire*, Genève 1967.

bave i »fikcijama« ili »kontrafaktičkim iskazima«, tj. izmišljanjem pojava radi konstrukcije modela. Najpoznatija je jedna takva konstrukcija koja postavlja pitanje kako bi tekao razvoj američke privrede da nije bilo — željeznica.¹⁷

Čini se da »kliometričari« nisu vjerni svojem načelu povezivanja »činjenice« i »teorije« nego da apsolutiziraju »teoriju« a brišu »činjenicu«, tj. živu povijest čovjeka u društvu. Jedan od žestokih branilaca »nove ekonomske historije« jasno je to izrazio izjavom: »Da historijski jezik, historijska metoda i spoznaja neće više biti *sui generis* — to je potpuno očigledno najtemeljitija novost, više nego bilo koja novost u stilu, tematici ili isticanje određenih razdoblja ili problema.«¹⁸

Može se, dakle, zaključiti da proces nadvladavanja nasljeđa iz 19. stoljeća, tj. dviju krajnosti ahistorijske apstrakcije i ateoretskog historizma, ne teče na zadovoljavajući način.

Pitanje odnosa između političke ekonomije i historije nije riješeno ni u marksističkoj znanosti koja, razumije se, naglašava najužu vezu između političke ekonomije i ekonomske historije. U staljinističkoj verziji nastala je prava zbrka na području ekonomije, ekonomske historije i historije u cijelosti. Staljinu je predmet ekonomske i opće historije bio gotovo identičan jer je smatrao da je povijest razvoja ljudskog društva prije svega povijest ljudskih odnosa na području proizvodnje. Zatim je političku ekonomiju definirao kao znanost koja istražuje zakone društvene proizvodnje i podjelu dobara na različitim stupnjevima razvoja ljudskog društva. Na taj način on je uglavnom poistovjetio predmet historije i ekonomije. U toku destaljinizacije napušteno je i mišljenje poistovjećivanja opće i ekonomske historije dok se politička ekonomija, pogotovu u istraživanju suvremene privrede, oslobodila identifikacije s predmetom historije.

Na kraju, valja zaključiti da je ekonomska historija integralni dio historije, kao znanosti koja u različitim oblicima govori o razvoju društava i kultura ali da je teoretski istodobno i integralni dio ekonomije. U praksi ekonomska se historija razlikuje od ekonomije metodama i stupnjem generalizacije. Upravo ti različiti pristupi materiji istraživanja mogu postati osnova za plodnu suradnju historičara i ekonomista. Dakako, ekonomska historija ovisi o definiciji pojma »politička ekonomija« (koja je ne smije »progutati«) i o njenu odnosu prema drugim granama historije. Kao znanost koja treba da proučava ekonomske strukture i procese ekonomska historija se ne može baviti isključivo određenim ekonomskim kategorijama, nego ekonomskim aspektom cjelovitog društvenog razvoja. Ako se privreda

¹⁷ R. W. Fogel, *Railroads and Economic Growth*, Baltimore 1964 (cit. prema *Geschichte und Ökonomie* 253, bilj. 12). O kontrafaktičnim zaključcima postoje različita mišljenja. Topolski (n. dj., 547–9) ih smatra korisnim čak i za kvalitativnu historiju. Maurice Lévy-Leboyer (La »New Economic History«, *Annales*, 5, 1969, 1041) i Fritz Redlich (»Neue« und traditionelle Methoden der Wirtschaftsgeschichte, u: *Geschichte und Ökonomie*, 246–7) krajnje su rezervirani prema takvom postupku kao »quasi-historiji«.

¹⁸ George G. S. Murphy, *Die »Neue Wirtschaftsgeschichte«*, u: *Geschichte und Ökonomie*, 201; Usp. i Alfred H. Conrad — John R. Meyer, *Ökonomische Theorie, Statistik und Wirtschaftsgeschichte*, u: *Geschichte und Ökonomie*, 144–162; Redlich, n. dj., 242–254; Lévy-Leboyer, n. dj., 1035–69; Thomas C. Cochran, *Economic History, Old and New*, *American Historical Review*, 74, 1969, 1561–72.

promatra kao povijesna pojava unutar cjeline društvenih odnosa, onda ekonomska historija mora postati integralni dio historije društvenih procesa.

Suvremena ekonomska historija nastoji baviti se makroekonomskim pojavama a ne više samo ekonomskim institucijama. Njena je tendencija da istražuje mehanizam ekonomskih sustava, fenomene koji se ponavljaju i značaj njihove međusobne ovisnosti. Zato ona teži tipologiji i generalizaciji i služi se modelima ali njihova konstrukcija nije joj osnovni cilj, kao što je to slučaj u ekonomista. Posebnu pažnju ekonomska historija obraća pojavama dugog trajanja. Kao sve druge grane historije i ekonomska historija se koristi rezultatima ostalih društvenih znanosti.¹⁹

Odnos historije i sociologije ima bitno značenje za razvoj historije. Bez obzira na razliku u metodama i zadacima, historija i sociologija istražuju isti predmet — ljudsko društvo. Dok sve ostale društvene znanosti proučavaju samo određena društvena područja, historiji i sociologiji predmet je društveni totalitet, tj. svi društveni aspekti. Svaka socijalna situacija kojom se bavi sociologija komponenta je i povijesnog procesa. S druge strane, historija ima sociološku suštinu jer ne istražuje samo pojedinačne događaje nego društvene strukture u razvoju.

Sociologija je proizvod buržoaskih revolucija u prvoj polovici 19. stoljeća. Njen razvoj počinje odvajanjem društva od države. Već je antika poznavala učenje o državi i filozofiju države, no tek s počecima industrijalizacije društvo se pojavljuje kao posebna cjelina koja je podvrgnuta vlastitoj zakonomjernosti i stoga može postati predmet istraživanja posebne znanosti. Sociologija se, uglavnom, rodila u vezi s kriznim situacijama kapitalizma iz kretanja buržoaskog društva prema industrijskom sistemu. Nije, dakle, slučaj da se duhovnim začetnikom sociologije smatra kritičar kapitalizma utopijski socijalist Saint-Simon.

Utemeljiteljima sociologije bili su Auguste Comte i Karl Marx. Dakako, Marxova se misao ne iscrpljuje u kategoriji sociologije. On je dao impuls svim društvenim naukama, uz ostalo, zato što je njegova dijalektička metoda najbolje sredstvo da se obuhvate protivrječne socijalne činjenice. Stoga ona može osloboditi sociologiju od dogmatizma. Marx je dao podlogu za odstranjenje pogrešno shvaćenih suprotnosti između pojedinca i društva, smatrajući da je riječ o dvije strane istoga totaliteta. Svojom teorijom o bazi i nadgradnji društva i njihovim međusobnim odnosima dao je poticaj istraživanju različitih »katova« društva.²⁰ Ne treba ni isticati kolik su utjecaj izvršila njegova shvaćanja o klasnoj borbi i revoluciji. Marx je dao temelje ekonomskoj sociologiji suprotstavljajući je klasičnoj političkoj ekonomiji. Kao što je načelno povezo ekonomiju i historiju, uradio je to i sa sociologijom i historijom. I, naposljetku, njegova teorija ideologije temelj je suvremene sociologije znanja.²¹

¹⁹ W. Kula, n. dj., 5, 86–7, 650; Wehler, Einleitung, u: Geschichte und Ökonomie, 26–7.

²⁰ Usp. »dubinsku sociologiju« G. Gurvitcha, u: Zorž Gurvič, Savremeni poziv sociologije, Sarajevo 1965; i Sociologija I, Zagreb 1966, 169–184.

²¹ Henri Lefebvre, Sociologie de Marx, 2 izd., Paris 1968; Zigmunt Bauman, Marksistička teorija društva, Beograd 1969. Važan poticaj sociološkim istraživanjima dao je i Friedrich Engels svojom knjigom: Položaj radničke klase u Engleskoj, objavljena u

Prvu sustavnu metodološku refleksiju o tome što je sociologija i pod kojim uvjetima ona može biti znanost nalazimo u Emilea Durkheima (1858—1917) koji je znatno utjecao na genezu francuske strukturalne historije. Durkheim je bio prvi sociolog koji je uspješno povezao teoriju i empiričko istraživanje. Ističući postojanje posebnih socijalnih činjenica, Durkheim je utvrdio da kolektivne pojave nisu zbroj individualnih reakcija i da sociologija zato ima poseban predmet, tj. kolektivnu djelatnost i njene promjene. Da bi sociologija postala posebna znanost morala se odvojiti od filozofije povijesti i njenih apstraktnih tumačenja neprikladnih za istraživačku praksu te od proučavanja prošlih društvenih pojava na način historije. Osim toga sociologija se morala otcijepiti i od individualne psihologije, ako je uvjetovanost neke društvene činjenice htjela tražiti u činjenicama koje su joj prethodile a ne u individualnim svijestima. Konstituirajući sociologiju kao posebnu znanost, Durkheim je imao »imperijalističke« namjere jer je težio reorganizaciji svih društvenih nauka pod okriljem sociologije. Zato je njegova škola polemizirala s historičarima, i to ne samo s predstavnikom tradicionalne historije Seignobosom nego i s mladim povjesničarima, budućim »analistima«, koji su od nje učili. Oni su se opirali Durkheimovoj »aneksijskoj« historije, kao dobavljaču podataka za sociologiju. Htjeli su svoju znanost obnoviti i samim tim učvrstiti njenu samostalnost.²²

Već smo vidjeli da su društvene i političke prilike u Njemačkoj kočile razvoj sociologije. Među njenim osnivačima valja spomenuti Wilhelma Diltheya, o kojem je već bilo riječi^{22a}, i Ferdinanda Tönniesa (1855—1936) koji je u Njemačkoj odijelio sociologiju od prava, filozofije i historije a izazivao je nepovjerenje vladajućih krugova i suprotnost historijske škole prava. Glavni impuls razvoju njemačke sociologije dao je, kao što već znamo, Max Weber.

U cjelini, evropska i američka sociologija prošle su kroz različite etape i škole (psihološke, psihoanalitičke, biološke, antropološke, geografske, tehnološke). Između ostaloga, još uvijek postoje tendencije pretvaranja sociologije u »sociografiju«, koja želi samo opisivati pojedinosti bez objašnjenja, zatim pretjerivanja pri upotrebi kvantitativnih metoda.

Četrdesetih i pedesetih godina sociologiji je glavni pečat udarilo empirijsko istraživanje koje se oslanjalo na neopozitivističku znanstvenu teoriju a prelazilo je preko vremenskog faktora. Empirijsko proučavanje malih grupa imalo je zadatak da potraži cigle za »socijalnu fiziku«, koja bi se mogla općenito upotrebljavati a postala bi idealno sredstvo za beskonfliktno rješavanje bilo kojega društvenog problema. Istraživanja su bila

K. Marx-F. Engels, Dela, tom 4, Beograd 1968. Za povijest sociologije usp. *G. Gurwitsch*, Kratak pregled povijesti sociologije, u: *Sociologija I*, 38—76; Isti autor, *Savremeni poziv sociologije*, n. dj., 37—74; *Gaston Bouthoul*, *Histoire de la sociologie*, Que sais je?, Paris 1967.

²² *Robert N. Bellah*, *Durkheim and History*, u: *Sociology and History*, Werner Cahnman-Alvin Boskoff izd., Glencoe 1964, 85—102; *E. Durkheim*, *Pravila sociološke metode*, Beograd 1963. Najznačajniji Durkheimovi učenici bili su etnolog i sociolog Marcel Mauss, tvorac teorije o »totalnim socijalnim fenomenima«, i François Simiand. Važnu etapu u razvoju sociologije imao je Lucien Lévy-Bruhl koji je, zapravo, oslobodio sociologiju utjecaja filozofije i stvorio prekretnicu u proučavanju arhajskih društava. Usp. *Primitivni mentalitet*, Zagreb 1954.

^{22a} ČSP 2/1974.

usmjerena isključivo na mikroskopsku perspektivu društva s težištem na interpersonalnim odnosima, na strukturu malih grupa i analizu stvaranja odluka uz upotrebu kvantitativnih metoda. Interes ahistorijske sociologije koncentrirao se na pojave koje, bez obzira na vrijeme i prostor, utječu na ponašanje grupa.²³ Unutar te koncepcije znanosti povijesna je tradicija dobila isključivo marginalnu ulogu. Pri tom se empirijska sociologija zaplela u nebitnim istraživanjima podrobnosti. Njene su rezultate dobro mogli upotrijebiti vladajući krugovi radi stabilizacije svoje moći. Taj pristup u svakom slučaju nije bio pogodan za proučavanje društvenih procesa.

Kraj mita o neprekidnom i brzom ekonomskom rastu, koji će automatski riješiti sve društvene i političke probleme, pogodio je, prije svega, postavljanju makrosocioloških pitanja i ponovnom »otkrivanju« povijesne dimenzije. Spomenuto razdoblje mikrosocioloških istraživanja, bez njihova uklapanja u šire društvene procese, najbolje ilustrira svu bespredmetnost raširene predodžbe da je sociologija nauka o »općem« a historija o »posebnom«.²⁴ I u historiji i u sociologiji postoje sasvim različiti pristupi predmetu istraživanja. Kad uspoređujemo »sociologiju« i »historiju«, o kojoj je od tih »sociologijâ« i »historijâ« riječ? Osim toga, ni jedna od tih nauka ne slijedi jednom zauvijek data pravila. Zato je odnos historije i sociologije proces koji teče u skladu s promjenama unutar samih tih nauka.²⁵

U svakom slučaju, pred nama je proces »rehistorizacije« ili »renesanse historije« u sociologiji i u svim društvenim znanostima. U praksi je pozitivizam, neprijateljski nastrojen prema povijesnoj dimenziji, još vrlo jak. Načelne rasprave ipak pokazuju da se mikroskopska analiza našla u slijepoj ulici, da sve veći broj sociologa postaje svjestan nužnosti »rehistorizacije«.²⁶ Deklaracije sociologa o potrebi suradnje s povjesničarima postaju sve brojnije, iako se praktične posljedice još ne naziru. Kao što smo već vidjeli u vezi s ekonomijom, »historizacija« sociologije posljedica je i revolucijâ i bitakâ za političku i ekonomsku emancipaciju kolonijalnih naroda. Vlade, internacionalne i istraživačke organizacije te same dru-

²³ *Seymour Martin Lipset*, *Geschichte und Soziologie*, u: *Geschichte und Soziologie*, ur. H. U. Wehler, Neue wissenschaftliche Bibliothek 53, Köln 1972, 133 i d. Članci svih historičara i sociologa u tome svesku posvećeni su pobijanju ahistorijske sociologije i ateorijske historije. Usp. posebno: *Hans Peter Dreitzel*, *Theorielose Geschichte und geschichtslose Soziologie*, 37–52.

²⁴ I naši sociolozi, čini se, smatraju da historičari interpretiraju povijesnu dokumentaciju »samo događajno«, da se, dakle, bave samo »pojedinačnim historijskim faktima«, dok bi sociolozi imali da je obrade »na teorijskom nivou što znači dinamički«. *Rudi Supek*, *Sociologija i historija*, u: Treći program, n. dj., 336. Ostaje nejasno koliko takve izjave potječu iz tradicije Durkheimove škole (koja je smatrala da je historija samo dobavljač podataka za sociologiju) i iz nepoznavanja današnjeg stupnja historije, a koliko su rezultat iskustva s prosječnom proizvodnjom historičara koja je u većini još uvijek »događajna«. U tim se izjavama ne vodi računa ni o »nepovjerljivosti suvremene sociologije prema teoriji« i o njenoj težnji da ostane pri »sociografiji« koja se bavi površinskim pojavama i izbjegava »objašnjavanje«, *G. Gurwitsch*, u: *Sociologija I*, n. dj., 167. Očigledno je, dakle, da i sociologija, a ne samo historija, može biti nauka o pojedinačnom, ako je na skromnijem stvaralačkom stupnju.

²⁵ *F. Brandel*, *Historija i sociologija*, u: *Sociologija I*, n. dj., 94–5.

²⁶ Wehler u uvodu; *Charles Tilly*, *Clio und Minerva*; *Lipset*, n. dj., u: *Geschichte und Soziologie*, n. dj. Usp. i *J. Habermas*, *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, 2. izd., Frankfurt 1971.

štvene znanosti nužno su obratile pažnju tim pojavama, tj. pitanjima povijesnog preobražaja koja su dosada bile izvan razmatranja etablirane sociologije. Konačno su i sociolozi počeli shvaćati da se društvene strukture ne mogu proučavati bez istraživanja povijesti društava.

Ahistorijsko razdoblje i zatim opći proces historizacije obilježje je samo »zapadne« buržoaske sociologije. U marksističkoj sociologiji tako nešto nije moguće ako ona slijedi Marxov postulat da on poznaje samo jednu znanost, znanost o povijesti, tj. da sve društvene pojave nužno imaju povijesnu dimenziju. Usprkos tome staljinizam je postupao kao ahistorijska kočnica historije, ekonomije i sociologije. Tek posljednjih desetak godina pratimo uspon sociologije u SSSR-u i socijalističkim zemljama i nastojanje da se nadoknade izgubljena desetljeća.

Vidjeli smo da je staljinizam ograničavao historijsko istraživanje jer su znanstveni rezultati bili opasni njegovim dogmama. Proučavanje suvremenih društvenih pojava bilo je potpuno nezamislivo. Sociologija je proglašena buržoaskom naukom nepotrebnom socijalističkoj zemlji, budući da dijalektički i historijski materijalizam obuhvaćaju sav društveni život. U toku destalinizacije počele su diskusije za i protiv konstituiranja sociologije kao posebne nauke. Pri tom je pitanje odnosa sociologije i historije zauzimalo važno mjesto. Problem se razmatrao između dviju krajnosti. Jedni su suprotstavili opću marksističku sociologiju, tj. historijski materijalizam, historiji s obrazloženjem da historija ne istražuje zakone nego da samo primjenjuje i konkretizira zakone historijskog materijalizma. U biti to se shvaćanje gotovo ne razlikuje od gledišta da je historija idiografska znanost. Drugu krajnost predstavlja mišljenje koje poistovjećuje opću marksističku sociologiju i historiju, smatrajući da se one razlikuju samo u metodama (logičnoj i historičkoj). Naposljetku je prevladalo shvaćanje da od opće marksističke sociologije, tj. od historijskog materijalizma, treba odijeliti »konkretnu sociologiju« kao posebnu nefilozofsku društvenu znanost. »Konkretna marksistička sociologija« bila bi dakle znanost o posebnim sociološkim strukturama i zakonima razvoja koji postoje u cjelini svih područja društvenog života i u odnosima tih područja. Pri tom još uvijek postoji mišljenje da konkretna sociologija istražuje samo pojavne oblike općih socioloških zakona i da je zato samo primjena historijskog materijalizma.²⁷ Kakvo god bilo stanje načelnih rasprava razvoj sociologije u Sovjetskom Savezu i drugim socijalističkim zemljama je stvarnost. U toku destalinizacije osnovane su institucije koje se brinu za razvoj sociologije a rezultati praktičnih istraživanja se množe.²⁸

U vezi s potrebom istraživanja društvenih procesa moramo se pozabaviti pitanjem o razlikama i istovjetnostima historije i sociologije.²⁹ Njihovo razgraničenje nije moguće s obzirom na predmet istraživanja jer je on obje-

²⁷ Л. М. Дробизева, История и социология, Москва 1971; Bollhagen, Soziologie und Geschichte, n. dj.; А. Ф. Колунов, Применение конкретно-социологических исследований в исторической науке, Вопросы истории 1, 1972, 34-48.

²⁸ Posebno je značajan razvoj sociologije u Poljskoj.

²⁹ Wehlerov uvod zbirci: Geschichte und Soziologie, n. dj.; Isti autor, Geschichte und Soziologie, u: Geschichte als historische Sozialwissenschaft, Frankfurt a/M. 1973; T. Schieder, Unterschiede zwischen historischer und sozialwissenschaftlicher Methode, XIII Internationaler Kongress der historischen Wissenschaften, Moskva 1970; Thomas C. Cochran, History and the Social Sciences, Relazioni I, X Congresso internazionale di scienze storiche, Roma 1955, 481-504.

ma naukama isti. One se bave ljudskim društvom. Razgraničenje se ne može provesti niti s gledišta metoda, premda je neuništiva predodžba da se historija bavi pojedinačnim a sociologija općim. U praksi sociologija često vrlo brzo postiže generalizacije, koje su zato plitke, dok velik dio povjesničara još uvijek obilježava uskogrudno nizanje pojedinosti bez smisla za teoriju. Ako se pojam historijske individualnosti široko shvati (to može npr. biti država ili klasa) onda se zapravo i sociologija bavi tim individualnostima. Nakon Marxa i renesanse njegova učenja u posljednjem desetljeću veći dio povjesničara odbacuje taj nesretni dualizam općeg i posebnog.

Razgraničenje između historije i sociologije ne može se tražiti niti u tome što bi sociologija tobože bila znanost o sadašnjosti a historija znanost o prošlosti. Trebalo bi najprije utvrditi što je sadašnjost, kad ona počinje a kad prestaje. Uostalom, svaka je sadašnjost samo dio povijesnog procesa. Shvaćanje o diobi sociologije i historije na temelju istraživanja prošlosti i sadašnjosti održava se zato što se neki sociološki postupci mogu upotrijebiti samo za kratak vremenski razmak dok se historijske metode primjenjuju na veći vremenski raspon.

U vezi s ciljevima postoje između obje nauke velike razlike. Istina je da sociolozi neusporedivo više od povjesničara nastoje postići i verificirati generalizacije. Gotovo sve sociološke struje htjele su barem utvrditi osnovne elemente za opće društvene teorije. Međutim, u praksi, u terenskim istraživanjima, te tendencije ne dolaze do izražaja. U tom pogledu sociologija se razlikuje od historije, uglavnom, značajem izvora (promatranje, anketa) i time što ona sama može stvarati svoje izvore što je za historičara nezamislivo.³⁰ Shvaćanje da se historija bavi genezom društvenih pojava a sociologija njihovom strukturom prevladano je najnovijim razvojem obiju nauka. Povjesničar mora istraživati strukture jer su danas one, a ne više pojedinačni događaji, njegove »povijesne činjenice«, a sociolog ne može izbjeći genetički aspekt, ako ne želi da se izzubi u sitnicama. ti. ako teži spoznaji društvenih cjelina.

Za zблиženje historičara i sociologa bitno je da jedni i drugi vode računa o međusobnim optužbama i da raščiste s njihovim opravdanim stranama. Historičaru su različiti vremenski ritmovi i strukture jezgra njegova istraživanja. Za nj je sadašnjost iskustvo prošlosti i nastavak povijesnih tokova. On ne može shvatiti da bi u socijalnoj analizi mogle postojati bezvremenske kategorije. A upravo su moderne »sistemske« teorije u sociologiji takve. Historičar tvrdi da se u svakoj socijalnoj teoriji nužno odražava povijesna situacija. Kad se socijalna teorija oslobodi svoje plitke generalizacije i pretenzije da bude opće važeća, onda tek postiže oštrinu i znanstven sadržaj svoga iskaza. Prema tome, prvi je uvjet za zблиženje historije i sociologije da sociologija potpuno prihvati značenje vremena. Prvi korak na tom putu već je učinila početnim elementima svoje historizacije.

U vezi s osakaćenim pojmom vremena jest i linearni razvoj mišljenja u sociologu. Historičar u svojoj praksi izgrađuje poseban osjećaj za bogatstvo povijesnog života. To iskustvo historičara nema se može spojiti čak i s nijansiranom socijalnom teorijom. Sociolog teško to znanje povjesničara

³⁰ Npr. rezultati anketiranja odabranih grupa predstavljaju izvore koje je stvorio sam sociolog. Historičar to može uraditi samo pri istraživanju najnovije povijesti, npr. NOB-a.

baš zato što je omalovažavao vremensku dimenziju. On je sklon brzopletim općim teorijama objašnjenja svijeta. Zadovoljan je vrlo skromnim rezultatima, ako su oni vidljivi u okviru neke zvučne teorije. Sociolog često nastoji da što brže uzdigne složenu stvarnost na stupanj, tobože, zadovoljavajuće pseudoteorije. On sam sebi zatvara uvid u prošlost definicijama. Historičar, također, prosvjeduje protiv pretjerano visokog stupnja apstrakcije socioloških teorija jer je mogućnost njihove praktične upotrebe nikakva ili minimalna. Što je viši stupanj apstrakcije određene teorije, to je manja njena snaga objašnjenja za povijesnu problematiku. Povjesničar se ponekad čudi impozantnoj arhitekturi neke sociološke teorije koja prikriva zaključke najobičnijeg zdravog razuma. Zatim historičar zamjerava sociologu fetišiziranje kvantitativnih metoda kojima bi ponekad htio riješiti najsloženije društvene pojave.

Popis optužbi što ih sociolog upućuje historičaru još je dulji. Sociolog prije svega predbacuje historiji siromaštvo teorije i predodžbu da distanca dopušta jasniji pogled na strukture, tj. sociolog ne odobrava otpor povjesničara da se bavi najnovijom povijesti. On smatra da se historičar ponaša kao da se tekuća sadašnjost nakon određenog broja godina ukrućuje u cjeline koje se mogu lako spoznati. Istina je da čovjek psihički reagira drugačije kad piše o prvom svjetskom ratu ili o problematici godine 1948. No ipak sociolog predbacuje historičaru nedostatak disciplinirane kontrole vlastitog suda i smatra da je njegovo uvjerenje, kako se jasne perspektive mogu uočiti tek nakon određenog vremena, izgovor da ne bi svojim radovima morao kritizirati suvremene društvene pojave. Dakako, takva kritika nije odlika ni svih sociologa, jer su mnogi od njih upravo apologeti vladajućih sistema i interesa.

Sociolog, zatim, predbacuje historičaru njegovo udubljivanje u svaku nebitnu podrobnost i antikvarstvo, objašnjenje na temelju opisa nakupljenih podataka, strah od kvantifikacije. Sociolog, također, smatra da se historičar ne bi morao opirati upotrebi suvremenih socioloških pojmova i da ne bi smio inzistirati isključivo na pojmovima razdoblja koje istražuje. I sadašnjost može tumačiti prošlost a ne samo obratno. Sociolog, također, optužuje povjesničara da se predugo zadovoljavao samo istraživanjem motivirane ljudske djelatnosti i da je odbacivao potrebu spoznaje prošlosti pomoću teorije. Tradicionalna historija omogućava objašnjenje reakcija ljudi na, npr., industrijalizaciju, no tek moderne teorije ekonomskog rasta, društvenih promjena, socijalnopsiholoških i kolektivnih ponašanja dopuštaju objašnjenje razvoja koji se kreće iznad glava pojedinaca. Ti veliki povijesni procesi nisu našli izraz unutar iskustvenog sustava ljudi i zato ih izvori ne mogu u cijelosti izraziti.

Očigledno je da kritike s jedne i druge strane djelomično već prolaze kroz otvorena vrata, jer historija bez teorije i sociologija bez historije postupno se modificiraju. Zato danas nailazimo na brojne izjave protiv sociologizma stranog historiji i historijskog pozitivizma stranog teoriji: »Historija bez sociologije je slijepa; sociologija bez historije je prazna«, kaže jedan austrijski sociolog. Njegov američki kolega, štoviše, smatra da je: »sociologija historija bez teškog rada a historija sociologija bez mozga«. ³¹

³¹ To su napisali Ernst Topitsch i Donald Mc Rae (cit. prema Dreitzel, *Theorieleose Geschichte*, n. dj., 40–41.

Iz toga kataloga međusobnih optužbi već se može slutiti kojim bi putem imao teći proces približavanja sociologije i historije. On očigledno ne može proizaći iz sistematskih socioloških teorija vještačkih intelektualnih konstrukcija, a ne generalizacija proizašlih iz stvarnih povijesnih društava. Historiji su potrebne teorije »srednjeg dometa« koje proizlaze iz konkretne povijesne uvjetovanosti. No povjesničari ne mogu preuzeti gotove sociološke teorije i nametnuti ih svom materijalu, nego moraju sami stvarati historijske teorije. Međusobno približavanje teže je za sociologiju nego za historičare koji su spremniji za dijalog. U svakom slučaju, međusobni napadi historičara i sociologa pokazali su dobre rezultate. Prvi korak prema njihovu zbliženju već je učinjen. Historičari se sve više služe pojmovima što ih je izgradila sociologija, a sociolozi upotrebljavaju povijesni materijal za ilustraciju socioloških konstrukcija i teorija. U toj fazi jasno se vidi da su ipak povjesničari više naučili i htjeli učiti od sociologa nego obratno. Kao što sam to već ilustrirala u slučaju ekonomije, i u sociologiji se mogu naći tendencije pretvaranja historije isključivo u dobavljača podataka za sociološke teorije, tj. otpora prema njenu značaju kao samostalne znanosti. Prema tome, o ravnopravnosti i međusobnoj dopuni sociologije i historije još uvijek ne može biti govora.³²

Kao znanost koja se bavi strukturama, funkcijama i procesima u društvu, sociologija obuhvaća sva područja društvenog života. Zato bi bilo nemoguće nabrojiti sve njene grane koje se mijenjaju i cijepaju. Riječ je o istoj pojavi na koju sam upozorila u vezi s društvenim znanostima uopće. Kao što se ne može naći razgraničenje između sociologije i historije tako je sociologija nerazdvojivo povezana s političkom ekonomijom, socijalnom psihologijom, etnologijom, antropologijom, politologijom, štoviše, i s geografijom i lingvistikom. Postoji i sociologija kulture, muzike, umjetnosti i književnosti. Mnoge društvene nauke preuzele su metode sociologije.

Historičar se bavi čovjekom i njegovim društvom u prošlosti i zato mora uzeti u obzir i psihološku problematiku bez koje je ljudski život nezamisliv. Tradicionalna historija koja je proučavala djelatnost određenih ličnosti, dakle i motivaciju njihovih akcija, uvijek se kretala na psihološkom području, doduše uglavnom diletantski i impresionistički. Smatralo se da se ljudskim iskustvom i »uživljavanjem« može dokučiti i obrazložiti značaj i motiv odlukâ i djelatnosti povijesnih ličnosti. Pri tom se, štoviše, nije dovoljno vodilo računa o društvenoj uvjetovanosti idejâ i postupaka tih ličnosti. Danas će se svaki povjesničar, koji želi prodrijeti u psihu pojedinca ili psihičko stanje određenih kolektiva, poslužiti rezultatima socijalne psihologije ili psihosociologije.³³

Kao znanost, socijalna se psihologija rodila nakon što je raskrstila s filozofijom morala i s pogrešno postavljanim pitanjem o tobožnjoj suprotnosti pojedinca i društva. Marksističko gledište da čovjek mijenjajući stvarnost

³² To je, npr., vidljivo iz izdanja: *The Social Sciences in Historical Study, A Report of the Committee on Historiography, Bulletin 64, New York 1954*; i *Cahman-Boskoff, Sociology and History, n. dj.; Usp. i Geschichte und Soziologie, n. dj., 157. i d.*

³³ *Yvonne Castellon, Initiation à la psychologie sociale, Paris 1970; Usp. Sociologija I n. dj. (Roger Bastide, Sociologija i psihologija 77–93; II, deveti odjeljak o problemima kolektivne psihologije i društvene psihologije). В. Д. Парьшин, Социална психологија как наука, 2. изд., Ленинград 1970.*

mijenja i sam sebe, tj. da povijesna dimenzija povezuje psihičko i društveno, utjecalo je na prevladavanje prvobitnog shvaćanja o suprotnosti pojedinca i društva. Danas je općenito prihvaćeno da ne postoji individualno iskustvo odijeljeno od socijalnog iskustva i da je svako kolektivno iskustvo ujedno i individualno.

Suvremenu socijalnu psihologiju izgradili su nakon prvoga svjetskog rata stručnjaci iz Evrope u SAD. Problemi industrijalizacije, urbanizacije, rada, kriminala itd. izazvali su posljednjih dvadesetak godina takav uspon socijalne psihologije da se može uočiti kako je ona najdinamičnija od svih društvenih znanosti.³⁴ Umnogome ona je dijete »potrošačkog društva« i ima važnu funkciju u istraživanju tržišta, tj. ponašanja kupaca, i u ekonomskoj propagandi. U svakom slučaju, socijalna je psihologija izgradila metode i tehnike kojima se historičar može poslužiti u istraživanju najnovijeg razdoblja. Što se ide dalje u prošlost, to je teže preciznije utvrđivanje kolektivnog i individualnog ponašanja.

Socijalna se psihologija bavi društvenim ponašanjem pojedinca (Ja) interpersonalnim odnosima (Drugi) i kolektivnim ponašanjem (Mi). Ona proučava čovjeka kao *sociusa* u njegovoj povezanosti s određenim društvenim grupama, klasama ili društvom uopće. Može se reći da najviše istražuje psihološke pojave društvenih grupa i javno mišljenje.³⁵ U vezi sa psihologijom interpersonalnih odnosa valja upozoriti na pojmove statusa i uloga koji su posebno prošireni u sociologiji i psihologiji. Status neke osobe proizlazi iz skupa ponašanja što ih ona, prema svom položaju, može očekivati od drugih. U skladu s time, uloga je odgovor na očekivanja što ih drugi imaju o funkciji koju bi određena osoba imala obavljati na temelju svog položaja. Iako je »teorija uloga« nastala u vezi s društvenim normama američkog poduzetništva, ona je zacijelo zanimljiva i za povjesničara. Neki se povjesničari, štoviše, žele koncentrirati na istraživanje kontinuiteta društvenih uloga i ponašanja (npr. patricijata, određenih slojeva buržoazije, tvorničkih radnika).³⁶

Budući da historičar tako često istražuje društvene grupe (npr. političke, kulturne, ideološke, profesionalne), njega u svakom slučaju zanima sociologija, odnosno psihologija grupa. Pri tom on može dobiti plodne impulse o koheziji i strukturi grupe, o utjecajima u njenu okviru, o vlasti u grupama.³⁷ Posebno značenje za povijesna istraživanja ima uz ekonomsku, društvenu i ideološku stvarnost klasa i njihova psihička strana. U nas će historičar vrlo često upotrijebiti pojam »klasna svijest«, kao da je riječ o homogenoj pojavi (uostalom, slični je problem s upotrebom pojma »nacionalna svijest«), a ne o dinamičnoj činjenici koja se na različite načine izražava u svijesti pripadnikâ određene klase.³⁸

³⁴ M. Grawitz, *Méthodes des sciences sociales*, Paris 1972, 187–8.

³⁵ François Baurricaud, Psihologija grupa, u: Sociologija II, n. dj., 374–384.

³⁶ Jean Stoetzel, Psihologija interpersonalnih odnosa, u: Sociologija II, n. dj., 359–373; Cochran, Historiker und Rollentheorie, u: Geschichte und Soziologie, 251 i d.

³⁷ Takvim mikrosociološkim istraživanjima na temelju kvantitativnih metoda bavi se sociometrija. Z. Moreno, Osnovi sociometrije, Beograd 1962. Usp. Gurvitchevu kritiku sociometrije u: Savremeni poziv sociologije, n. dj., 259–94.

³⁸ Lefebvre, Psihologija društvenih klasa, n. dj.; Baumann, Marksistička teorija društva, n. dj., 285 i d.

Za povjesničara je važna grana socijalne psihologije psihologija narodâ³⁹ Njen predmet istraživanja nije potpuno jasan. Ona se bavi i nacijama i stanovništvom određenih užih i širih područja (pokrajina, gradova). Po samom svom značaju ona je i geografska i historijska psihologija. U svojoj predznanstvenoj fazi nicala je iz romantičkoga mističkog učenja o »duši narodâ« i njen put prema znanosti bio je vrlo trnovit. Danas psihologija narodâ proučava individualne i kolektivne stereotipe, tj. slike i ideje o vlastitom narodu i drugim narodima, odnosno o stanovništvu drugih pokrajina. Ona istražuje pod kojim uvjetima nastaju stereotipi, kako se razvijaju u djece i odraslih i kako se mijenjaju u skladu s određenim uvjetima. U znanstvenoj psihologiji danas se više ne može održati mišljenje da su »velike ličnosti« izraz nacionalnog značaja i da mogu poslužiti kao ilustracija kolektivne psihe. Valja istaknuti da se psihologija naroda na veliko služi psihoanalizom, pogotovu u vezi s istraživanjem oblikovanja nacionalnog osjećaja koji najčešće počinje u djetinjstvu.⁴⁰ Kada psihologija narodâ istražuje primitivne narode, a i inače, ona se često ne razlikuje od kulturne antropologije.

U vezi s time valja istaknuti prodor i učvršćenje psihoanalize u sociologiji, antropologiji, lingvistici, pa i u historiji. Sama psihoanaliza je neke vrste pseudohistorijska disciplina jer traži korijene duševne deformacije čovjeka u djetinjstvu i prati razvoj duševnih bolesti i stanja. Već je osnivač psihoanalize Sigmund Freud pisao »psihobiografije« o nekim velikim ličnostima. »Psihohistorija« na temelju psihoanalitičkih učenja posebno je omiljena u SAD. Uspjeh psihoanalize u društvenim znanostima, a posebno među nekim historičarima, vjerojatno je posljedica toga što ona apelira na introspekciju, tj. nastoji da na temelju svojih koncepcija otkrije skrivene sadržaje unutarnjeg iskustva. Primijenjena diletantski i kao moda psihoanaliza predstavlja veliku opasnost za povjesničara jer pobuđuje tendencije da se »uživljavanje« ponovo proglasi glavnim pa i jedinim pristupom prošlosti i izaziva određene sklonosti da se bitne društvene pojave protumače iskustvima socijalizacije iz djetinjstva. Ima psihoanalitičkih škola koje su kadre da iz zabrane incesta i iz Edipova kompleksa, kao trajnih psihičkih konstanti, izgrade model koji bi se, tobože, mogao primijeniti na sve društvene, kulturne i religiozne sustave, od prvobitne zajednice do suvremene industrijskog društva. Pri tom su psihoanalitičari skloni da predstave svoja učenja kao jedino rješenje svih mogućih problema, pa i povijesnih. Kad je historija bila znanost o pojedinačnom, tj. kad je velikim dijelom istraživala djelatnost istaknutih ličnosti, bila je zapravo bliža psihoanalizi nego danas kad nastoji proučavati društvene strukture u razvoju. Povjesničar ne može prihvatiti mišljenje da nacizam niče iz Hitlerove patološke ličnosti a ne iz osobina njemačkog društva. On iz iskustva zna da psihička struktura ličnosti nije presudna u stvaranju odluka nego njena društvena sredina. Psihoanaliza može, dakle, pomoći objašnjenju što je

³⁹ *Michel Dufrenne*, Psihologija velikih cjelina i problem bazične ličnosti, u: *Sociologija II*, 412–17; *Abel Migrolio*, *La Psychologie des Peuples*, Que sais-je?, Paris 1965.

⁴⁰ *M. Gross*, Neka osnovna obilježja novije literature o »nacionalizmu« na engleskom jezičnom području, *Casopis za suvremenu povijest* 1, 1971, 145–7; *Nikola Rot*, Psihološki sadržaj nacionalizma, u: *Treći program*, n. dj., Proleće 1970, 9–28.

neki događaj značio za određenu ličnost ali svojim sredstvima ne može protumačiti sam taj događaj. No psihoanaliza se ne bavi samo pojedinim »velikim« ličnostima. Ona ispituje što je reprezentativno i tipično u ličnostima određenog vremena i društva (modal personality), tj. pretapa se u kolektivnu psihologiju.⁴¹

Svojom terapijskom tehnikom Freud i njegovi učenici sastavili su golem broj kliničkih historija pojedinaca. Na temelju tih podataka ljudsko se ponašanje više ne može tumačiti samo svjesnim motivima. »Nesvjesno«, s kojim se srećemo na svakom koraku i u kolektivnim mentalitetima, povjesničar bi imao tražiti i u prošlosti jer je ono ostavilo iza sebe tragove koji se mogu odgonetnuti. Odbacujući pretjerivanja, pojednostavnjenja i iskrivljavanja psihoanalitičara u njihovu pristupu povijesti, historičar ne bi smio ujedno odbiti spoznaje o ljudskoj psihi što ih je omogućila psihoanaliza.

Povjesničar često ima smisla ne samo za napisane ljudske misli u prošlosti i društvenu aktivnost nego i za tajne namjere i skrivene, često nesvjesne osjećaje koji su dio povijesnih pojava. On mora uočavati i senzibilitet koji se izražava u osjećajima stvaralačkih ličnosti i društvenih grupa. U tom smislu već odavno postoji psihološka historija. Već je Michelet pokušao prikazati promjene u svijesti Francuza u toku njihova tisućgodišnjeg nacionalnog života. Neki su povjesničari, štoviše, željeli da unutarne iskustvo povijesnih ličnosti učine središtem svoga proučavanja. Vidjeli smo kako je Dilthey bio uvjeren da se povijest može najbolje predočiti kao zbir ideja, više osjećajne nego racionalne prirode, što ih povjesničar rekonstruira iz izvora različitih genija. Suvremena psihološka historija na »Zapadu« ima dva aspekta. Ona je s jedne strane pod utjecajem psihoanalize, a s druge kao »historija mentaliteta«, danas izuzetno popularna u Francuskoj, potječe iz škole Luciena Febvrea.⁴² On je smatrao da je prvi zadatak povjesničara da proučava »mentalne strukture« određenih razdoblja, dakako samo na svjesnoj razini, i suprotstavljao se Freudovu učenju. Dok je psihoanaliza tek počela prodirati u francusku školu, ona u SAD slavi pobjedu.⁴³ Njena najpoznatija primjena u historiji

⁴¹ *Frank E. Emanuel*, *The Use and Abuse of Psychology in History*, u: *Historical Studies Today*, ur. T. Hilbert – S. R. Graubard, New York 1972, 211–237; *Andrej Mitrović*, *Istorijska nauka i psihologija*, Treći program, n. dj., Proleće 1971, 405–426; *I. Karuzo*, *Socijalni aspekti psihoanalize*, Beograd 1969; Bruce Mazlish ur., *Psychoanalysis and History*, New York 1963; H. U. Wehler ur., *Geschichte und Psychoanalyse*, Köln 1971; Isti autor, *Geschichte und Psychoanalyse*, u: *Geschichte als Sozialwissenschaft*, n. dj., 85–108; Isti autor, *Zum Verhältnis von Geschichtswissenschaft und Psychoanalyse*, *Historische Zeitschrift*, 208, H. 3, 529–554.

⁴² *Žorž Dibi* (Georges Duby), *Istorijska mentaliteta*, Treći program, n. dj., Proleće 1970, 303–328 (prijevod iz *L'Histoire et ses méthodes*, Paris 1967, 937–965; *André Besançon*, *Vers une histoire psychanalytique I*, *Annales*, XXIV, 1969, 594–616.

⁴³ Interes historičara za psihoanalizu nagovijestio se pedesetih godina. Moda je ona postala nakon zbirke *B. Mazlisha* 1963, i nakon programatske objave *H. Stuarta Hugesa*: *History as Art and as Science*, New York 1964; Izgradnju mosta između historije i psihologije koče različite protivničke psihoanalitičke teorije te suprotnost između psihologa i psihoanalitičara. Povjesničar se uvijek mora odlučiti kojem će carstvu privoljeti i paziti da ne izvede svoje zaključke na temelju originalne Freudove teorije koja je danas prevladana.

su knjige Erika Eriksona o Lutheru i Gandhiju.⁴⁴ Taj je autor pokušao da »analizom« te dvojice svojih junaka utvrdi opće osobine genija. Iz Eriksonova djela povjesničar će, možda, steći nove spoznaje o Lutheru i Gandhiju ali nikako ne može prihvatiti zaključak da bi se iz njihovih sudbina mogla utvrditi opća tipologija genijalnih predstavnika čovječanstva.

Povjesničara se neposredno tiču i problemi razvoja suvremene etnologije ili antropologije. Pri tom valja razlikovati tri naziva. Pojam etnografija odnosi se na materijalni rad na terenu, na prikupljanje materijala. Etnologija teži za sintezom, tj. ne zadovoljava se pukim prikupljanjem i opisom materijala. Geografska etnologija proučava značaj određenog stanovništva neke regije u datom trenutku, historijska etnologija istražuje razvoj određene grupe, a sistematska etnologija bavi se nekim posebnim institucijama, određenim običajima ili ceremonijama.⁴⁵ U Velikoj Britaniji i SAD postoji tendencija da se pojam »etnologija« napusti u korist termina »antropologija« koja bi imala zadatak da proučava čovjeka u njegovu totalitetu.⁴⁶ Čini se zato da su »imperijalističke« tendencije američke antropologije prema ostalim društvenim znanostima najagresivnije. Na temelju različitih pristupa u Velikoj se Britaniji učvrstila socijalna antropologija koja, polazeći od proizvoda ljudske djelatnosti, istražuje društvene aktivnosti, dok Amerikanci sa svojom kulturnom antropologijom slijede obratni put.⁴⁷

Valja upozoriti da do danas nitko nije uspio precizirati pojam kultura, iako postoji više od 250 definicija toga pojma.⁴⁸ Pojam kulture još je uvijek apstrakcija. On se u praksi može povezati s najrazličitijim kategorijama: društvom, nacijom, državom, religijom. U američkoj kulturnoj antropologiji uglavnom se pod pojmom kulture razumiju pravilnosti u ponašanju članova određenog društva, tj. pojam kulture dobiva prije svega psihološki aspekt. Zato se kulturna antropologija velikim dijelom temelji na psihoanalitičkim koncepcijama pa je jedan od njenih raširenih

⁴⁴ Erik H. Erikson, Young Man Luther, New York 1958; Isti autor, Gandhi's Truth, New York 1969. Zanimljiva je usporedba između Eriksonova i Febvreova Luthera, knjige koja je napisana 30 godina prije (Un destin, Marthin Luther, 3. izd. Paris 1952, I. izd. 1928). Febvre je izričito odbio da se bavi Lutherovom mladosti u duhu Freudove psihoanalize. Osnovno je pitanje njegova istraživanja odnos pojedinca i mase. No moda psihoanalize danas sve više obuhvaća i Febvreovu školu. Simptom za to je, između ostaloga, objavljivanje zbirke članaka autora raznih narodnosti. Usp. A. Besançon, ur., L'Histoire psychanalytique, Paris 1974.

⁴⁵ Jean Poirier, Histoire de l'Ethnologie, Que sais-je?, Paris 1969; Georges Balandier, Sociologija, etnologija i etnografija, u: Sociologija I, n. dj., 111–126; Špiro Kulišić, Istorija i etnologija, Treći program, n. dj., Proleće 1971, 450–465.

⁴⁶ Pod pojmo: antropologija prije se općenito razumijevala fizička antropologija, tj. znanost o čovjeku kao zoološkoj vrsti i njegovoj evoluciji. No u mnogim zemljama, pa i u Francuskoj i u SSSR-u, pojam antropologija uglavnom još uvijek ima fizičko značenje. Usp. André Leroi-Gourhan, L'histoire sans textes, Ethnologie et préhistoire, u: L'Histoire et ses méthodes, n. dj., 229–30.

⁴⁷ Rad američkih antropologa usko je povezan sa sociologijom i psihologijom. Usp. »klasična« djela američke kulturne antropologije: Ruth Benedict, Patterns of culture, Boston 1961 (I. izd. 1931); Margaret Mead, Anthropology. A human Science. Selected papers 1939–60, Princeton 1964; Anthropology today, ur., A. L. Kroeber, Chicago 1953.

⁴⁸ Clyde Kluckhohn – A. L. Kroeber, Culture, A Critical Review of Concepts and Definitions, Cambridge Mass, 1952; Usp. i Balandier, Sociologija, etnologija i etnografija, n. dj., 116–17.

sektora proučavanje »ličnosti i kulture« (personality and culture studies).⁴⁸ S marksističkoga gledišta nije moguće prihvatiti osnovne stavove američke kulturne antropologije, jer ona, uglavnom, proučava materijalne i simboličke tvorevine kulture nezavisno od društva u kojem su nastale i žive. Bez obzira na nejasnoće u vezi s pojmom »kultura«, povjesničar bi se morao zanimati za rezultate polemike oko tog problema. Ako želi pisati »kulturnu historiju« i napustiti usko političko područje u kojem se dosada uglavnom kretao, morao bi obratiti pažnju teoretskim pretpostavkama kulturne problematike kako bi znao koja područja i na koji način treba da obrađuje. To, dakako, ne znači da bi povjesničar mogao prihvatiti »imperijalističke« tendencije kulturne antropologije prema historiji. Polazeći od težnje, koja je, čini se, svojstvena antropologiji, da se što brže i što lakše postignu obuhvatne generalizacije valjane za sva društva, neki antropolozi predlažu »aneksiju« historije, namećući joj svoje »koncepte« i metode. Historiji je nužno potrebno zbližavanje sa svim društvenim znanostima, a ne samo s jednom od njih, ali tako da ona zadrži sve značajke samostalne znanosti.⁵⁰

Uostalom, kao i sve druge društvene nauke, i antropologija proživljava svoju »historizaciju«. Antropologija se donedavna posvetila proučavanju »arhajskih« ili »primitivnih« društava koje historija ne proučava.⁵¹ Pri tom je ona podržala i učvrstila mit o postojanju društava »bez povijesti«, proučavajući »arhajska« društva kao homogene nepromjenljive cjeline bez povijesne dimenzije. Neki najznačajniji antropolozi potpuno su izbacili historijski pristup iz svojih istraživanja, dok su drugi kritizirali takav postupak.⁵² Tek su suvremene nagle promjene »arhajskih« društava u kontaktu s visokom razvijenim društvima potakle antropologe da shvate kako ne može postojati društvo koje ne bi bilo uključeno u povijesni razvoj i da je riječ samo o različitim stupnjevima dinamike.⁵³ Donedavna tipični je antropolog boravio na terenu sudjelujući neko vrijeme u životu »arhajske« društvene zajednice užeg opsega. Zato je i izgradio metodu »promatranja sudjelovanjem«. Pri tom se antropolog, prije svega, bavio sustavom vrednota i simbolâ i ponašanjem članova

⁴⁸ *Philip Bagby*, *Culture and History*, London, New York, Toronto 1958; *Bastide*, *Sociologija i psihologija*, n. dj., 82; *Dufrenne*, *Psihologija velikih cjelina*, n. dj., 419–22; *Miroglio*, *La Psychologie des Peuples*, n. dj., 52, 56, 110–16. Zanimljiv je primjer psihološke metode američke kulturne antropologije, koja i u Francuskoj ima svoje pristaše, knjiga: *Y. Castellan*, *La Culture Serbe au Seuil de l'Indépendance (1800–1840)*, *Essai d'analyse psychologique d'une culture à distance temporelle*, Paris 1967.

⁵⁰ *Bagby*, n. dj., *Braudel*, *Écrits sur l'histoire*, Paris 1969, 286; *Thomas Nipperdey*, *Kulturgeschichte, Sozialgeschichte, Anthropologie*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 55, H. 2, 1968, 145 i d.

⁵¹ *Jean Cazeneuve*, *Pojam arhajskog društva*; *Paul Mercier*, *Uzajamno prožimanje etnoloških i socioloških metoda*; *Georges Balandier*, *Dinamika vanjskih odnosa »arhajskih« društava*, u: *Sociologija* II, 44–57, 458–469, 470–487.

⁵² Riječ je prije svega o B. Malinovskom, predstavniku »funkcionalističke« škole i njegovim učenicima. Suprotno gledište ima *A. L. Kroeber*, *An Anthropologist looks on History*, Los Angeles 1963.

⁵³ Nije slučaj da je danas prošireno istraživanje dodira kultura (»akulturacija«). *Balandier*, *Dinamika vanjskih odnosa*, n. dj., 474–81; *Usp. referate o »akulturaciji« na XII internacionalnom kongresu historijskih znanosti, Rapports I*, 7–102, Wien 1965.

određenog arhajskog društva. On je, zapravo, apsolutizirao povjesničaru dobro poznatu metodu »uživljavanja« (introspekcije).

Antropolozi smatraju da se iskustva s »primitivnim« društvima mogu primijeniti na suvremena visoko razvijena društva. Pri tom etnološka praksa sve više gubi monopol na »arhajska« društva. Pitanjima narodâ »u razvoju« danas se bave sve društvene znanosti, zato je razgraničenje među njima u tom pogledu nemoguće. Kad je riječ o antropologiji, ona se toj problematici ne može približiti na nov način, ako se ne oslobodi svog »antihistorizma« i postane dinamična. Svu snagu antihistorijskih tendencija antropologije pokazuju učenja Claudea Lévi-Straussa (Klod Levi Štros) jednog od »očeva« suvremenog strukturalizma.⁵⁴

U težnji da prevlada uvriježeno mišljenje o suprotnosti između primitivnih i modernih društava, Lévi-Strauss je nastojao izgraditi model koji bi obuhvatio osnovnu strukturu svih društava. Sveo je različitost kultura na dublje jedinstvo, tj. na nesvjesne mentalne strukture. Svoj je cilj želio postići na temelju metodâ strukturalne lingvistike, različitih matematičkih teorija i kibernetike. Primitivnim društvima, tj. njihovoj »divljoj misli«, Lévi-Strauss pripisuje istu logičku strukturu kao i civiliziranom načinu mišljenja.⁵⁵ Lévi-Strauss je utvrdio da se svijest primitivnog čovjeka kreće u granicama izvanvremenske sakralno-dogmatske strukture a ne temelji se na spoznaji stvarnog svijeta koji se mijenja. No iz svojih istraživanja taj antropolog nije izvukao zaključak da je historijsko mišljenje posljedica određenog društvenog razvoja i da, prema tome, znači viši stupanj ljudske intelektualne aktivnosti. Obilježja primitivnih društava, koja se oslanjaju na statiku i na znanja što se još ne temelje na spoznaji vremenske dimenzije, postala su mu polazište za koncepciju o najdubljim strukturama, bez veze s vremenom, i one, tobože, određuju svaku ljudsku djelatnost.⁵⁶ Lévi-Strauss prikazao je »divlju misao« kao strukturu kojoj nije potrebna utopijska budućnost povijesnog razvoja. Njezin je smisao sinhronija, koja se neprestano brani od uništenja dijahronijom, tj. povijesti, nastojeći da je integrira u sebi. To je smisao zatvorenog sustava koji, prema Lévi-Straussu, odgovara čovjeku. Iluzije svijesti on želi ispravljati dubljom istinom nesvjesnog.

Lévi-Strauss, dakle, ograničava znanje ljudi o uvjetima njihove djelatnosti na puko aktualno znanje bez povijesne dimenzije i ujedno premješta osnovni impuls ljudske djelatnosti s razine svjesne, usmjerene aktivnosti na nesvjesne ili barem nepotpuno svjesne strukture. Ako, dakle, otpada svjesna ljudska djelatnost, nepotrebno je i historijsko mišljenje i historijska znanost. Ne bi se, dakako, moglo poreći da postoje misaone strukture karakteristične za sve ljude prošlosti i sadašnjosti. No tom se tvrdnjom ne može objasniti motivirana ljudska djelatnost. U carstvu nesvjesnih poriva Sigmunda Freuda i strukturâ bez vremenske dimenzije Claudea Lévi-Straussa ne bi životni problem bio u spoznaji uvjetovanosti

⁵⁴ C. Lévy-Strauss, *Anthropologie structurale*, Paris 1958.

⁵⁵ C. Lévy-Strauss, *Divlja misao*, Beograd 1966.

⁵⁶ Lévy-Strauss govori o »hladnim« društvima, koja se trude da vremenski tok što manje djeluje na njihove strukture, i o »toplím« društvima koja se mijenjaju s vremenom (*Mythologiques I, Le cru et le cuit*, Paris 1964).

ljudske djelatnosti pa bi znanje o prošlosti imalo isključivo funkciju zadovoljavanja intelektualnih potreba i ne bi uopće utjecalo na društvenu praksu.⁵⁷

U vezi s činjenicom da etnologija svuda traži nove putove, valja upozoriti i na njenu problematiku u Sovjetskom Savezu. Tamo se još uvijek upotrebljava naziv etnografija, dok se pod pojmom antropologija razumijeva fizička antropologija. Ni sovjetska etnografija ne želi više proučavati samo »arhajska«, nepismena društva. Ona se konstituira kao nauka o »etnosima« a taj pojam obuhvaća nerazvijene i visoko razvijene, malobrojne i mnogobrojne narode, prednacionalne skupine i nacije u prošlosti i sadašnjosti. Shvaćajući »etnos« kao dinamički sustav, ona istražuje etničke procese. Kad je riječ o »arhajskim« društvima, etnografija se bavi njihovom cjelovitom djelatnosti s posebnim obzirom na njihovu materijalnu kulturu dok u razvijenih naroda više ulazi u sferu njihova duhovna života. U analizi suvremenih problema posebna se pažnja obraća etnokulturnim tradicijama, dakle i kulturi i psihologiji narodá. Pri tom valja istaknuti da pojam »kultura« nije jasnije definiran ni u sovjetskih »kulturologa«. U širem smislu, pod kulturom se, uglavnom, razumijeva cjelokupnost ljudskih postupaka usmjerenih prema određenim ciljevima. Drugim riječima, pojam »kultura« obuhvaća ne samo objektivirani rad u obliku predmeta i u obliku ljudskog iskustva nego i neposredne pojave usmjerene ljudske aktivnosti koja se izražava u njihovoj djelatnosti i u njihovim postupcima.⁵⁸

Ako povjesničar želi produbiti svoja istraživanja na tradicionalnom području političke historije, mora pratiti razvoj politologije (političkih znanosti, political sciences) ili političke sociologije. Kao i redovno među društvenim znanostima, ni između ove dvije discipline nije moguće nikakvo razgraničenje. Zanimljivo je, međutim, da u polemikama u vezi s razgraničenjem dolaze do izražaja i gledišta koja su, inače, karakteristična za stavove društvenih znanosti, kao disciplinâ kojima su cilj generalizacije i teorije o historiji kao, tobože, nauci o pojedinačnom. Naime, neki američki politolozi pretendiraju na »sintezu« političkih fenomena dok »analizu«, kao nešto inferiorno, prepuštaju — sociologiji!⁵⁹

Iako korijene politologije možemo naći još u antici, ona se vrlo kasno odvojila od prava, filozofije i historije. U potrazi za zajedničkim nazivnikom pojma »politika« postoje različite struje koje glavnim predmetom istraživanja proglašavaju državu, vlast ili političke odnose. Najviše se proučava sama vlast, tj. politički mehanizam kojim se stječe vlast, njena funkcija i njene granice, tehnika vladanja. Politologija, također, proučava ekonomsku i društvenu strukturu vlasti, klase i grupacije koje na nju utječu (»grupe pritiska«), motivacije i interese onih kojima se vlada.

⁵⁷ *Topolski*, Świat bet historii, n. dj., 18–25, 37–8; Günther Schiwy, Der französische Strukturalismus, Reinbeck 1969; *Alfred Schmidt*, Der strukturalistische Angriff auf die Geschichte, u: Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie, A. Schmidt ur., 4. izd., Frankfurt a/M. 1972. 194–265; Isti autor, Geschichte und Struktur, Fragen einer marxistischen Historik, 2. izd., München 1972.

⁵⁸ В. Вромлей, Етнос и этнография, Москва 1973; А. А. Сатывалов, Методологические вопросы изучения исторических (этнических) типов общности людей, Ленинград 1968.

⁵⁹ *M. Duvrger*, Uvod u sociologiju političkih režima, u: Sociologija II, n. dj., 9.

Posebno je prošireno istraživanje »političkog ponašanja« pojedinaца i grupa (politička psihologija). Karakteristično je da politologija nema svojih vlastitih metoda ni tehnikâ istraživanja nego se služi sredstvima što su ih izgradile druge društvene znanosti.⁶⁰

Za povjesničara su zanimljive sve grane politologije odnosno političke sociologije. Posebnu pažnju trebalo bi da obrati sociologiji političkih stranaka i izbornoj sociologiji. Dakako, sociologija političkih stranaka načelno se ne razlikuje od političke historije, ako ova nema uski »dogadajni« značaj. Istražujući različite tipove stranačkih sustava i stranaka, sociologija političkih stranaka mora se baviti i njihovim razvojem i društvenom podlogom koja određuje djelatnost i ciljeve tih stranaka. Za povjesničara je važno da vodi računa o sociologiji izbora koja je našla široku upotrebu u francuskoj historiografiji. Smatra se, naime, da ona uz historijsku demografiju i socijalnu psihologiju (u vezi s historijom »mentalitetâ« pruža najbolje uvjete za istraživanje mnogih društvenih struktura. Posebnu pažnju treba obratiti znanosti s kojom je historija bila u 19. stoljeću najuže povezana. Riječ je o lingvistici. Današnja strukturalna lingvistika znatno utječe na razvoj nekih društvenih nauka (prije svega psihologije, psihoanalize, sociologije i antropologije) i pridonosi atmosferi »antihistorizma«, iako je i njena »rehistorizacija« u toku. No, unatoč snažnim ahistorijskim elementima u suvremenoj strukturalnoj lingvistici, trebalo bi da povjesničar proširi svoj teoretski horizont rezultatima proučavanja jezičnih struktura, ako želi istraživati društvene strukture u prošlosti.

Lingvistika se počela razvijati kao znanost, kad je postalo jasno da jezici nemaju stalan oblik i da su podložni procesima promjene. Temelj toj spoznaji dalo je otkriće sanskrita pokraj 18. stoljeća i njegove sličnosti s evropskim jezicima. Dotle je stoljećima vladalo uvjerenje da je jezik biblije — hebrejski, majka svih jezika. Tada se rodila komparativna lingvistika koja se temeljila na historijskoj metodi. Značajno je da je osnovni impuls tom razvoju dat u Njemačkoj, kao što se dogodilo i u vezi s historijom. Štoviše, mlada je historija počela graditi svoje metode po uzoru na filologiju koja je nikla iz komparativne gramatike. Tradicionalna filologija bavila se historijom jezika i genetičkom usporedbom jezika pa je posredovala znanje o društvenim pojavama prošlosti i o dodirima među narodima pri čemu je jezik bio upotrijebljen kao sredstvo. Filologija je, zapravo, bila nauka o pisanom svjedočanstvu. Filološka predodžba o jeziku, kao o nečemu isključivo pismeno fiksiranom, bila je potpuno u skladu s historijom koja je proučavala isključivo pismene izvore. Uglavnom, potkraj 19. stoljeća nužno se pojavila reakcija na povijesno-opisni značaj filologije koja je na svom području predstavljala nešto slično kao i tradicionalna »dogadajna« historija jer je proučavala povijest izoliranih elemenata jezika i odbacivala mogućnost generalizacija. Nauka o jeziku

⁶⁰ *Moris Diverže*, Uvod u politiku, Beograd 1966; *Radomir Lukić*, Politička teorija države, Beograd 1962; *Najdan Pašić*, Klase i politika, Beograd 1969; Problemi političke sociologije, u: Sociologija II, n. dj., 9–85; *Branko Petranović*, Istorija i politička nauka, u: *Vojislav Stanović*, Politologija i istorija, u: Treći program, n. dj., Proleće 1971, 349–360, 360–387.

počela se oslobađati isključive ovisnosti od slova i okretati se novom predmetu istraživanja: jeziku kao svojevrsnom sistemu.⁶¹

Bitnu prekretnicu u razvoju lingvistike potaknuo je osnivač strukturalne lingvistike Ferdinand de Saussure (Sosir), profesor u Ženevi, koji je uoči prvoga svjetskog rata formulirao nove ideje.⁶² Njegov utjecaj na razvoj lingvistike bio je izvanredan. Isticanjem pojedinih dijelova njegova učenja nastale su različite lingvističke škole, Utjecao je, štoviše, i na sovjetsku lingvistiku. Saussure je shvatio jezik kao zatvoren matematičko-mehanički sustav znakova koji se međusobno uvjetuju. Taj je sustav suprotstavio pojedinačnim jezičnim pojavama kojima se bavila historijsko-usporedbena lingvistika. Jezik je prema Saussureu društvena konvencija koja se može prikladno interpretirati rječnikom i gramatikom. Bitno je pri tom da je sustav jezika oblik a ne supstanca. Taj je sustav, naime, isključivo struktura koja je definirana odnosima njenih pojedinih elemenata. Na taj se način predmet lingvistike »dematerijalizira«, a strukturalizam dobiva visokoapstraktan karakter i služi se, uglavnom, jezikom matematičke logike. Taj pristup izaziva uvijek nove teorije i stoga i novo stvaranje pojmova. Zato je suvremena terminologija lingvistike, koja, štoviše, nije ni općeprihvaćena, toliko komplicirana da je, uglavnom, nepristupačna nestručnjaku.⁶³ Prema tome, predmet suvremene lingvistike prije svega je odnos među jezičnim jedinicama unutar sistema, zato je ona strukturalna.

Saussureov je aksiom oštra dioba između sinhronične (strukturalne, statičke) lingvistike i dijahronične (genetičke) lingvistike, kojoj daje pečat nekoristnosti i pripisuje joj samo mogućnost da se bavi pojedinostima, zapravo smetnjama sistemu. To je gledište postalo temelj agresivnog »antihistorizma« strukturalne lingvistike i strukturalizma uopće. Ignoriranje povijesti također je posljedica tendencije prema sveobuhvatnoj formalizaciji koja izbacuje čovjeka iz lingvistike. To se, dakako, ne može tvrditi za pristup sociologa lingvističkim problemima (sociolingvistika).⁶⁴

Naposlijetku valja upozoriti na općeprihvaćeno Saussureovo razlikovanje između govora i jezika (*langue*, *parole*). Govor je »psiho-fiziološki proces«, tj. »neposredna iskustvena stvarnost jezične pojave«. »Elementi stabilnosti koji govoru daju razumljivost«, koji ga dakle organiziraju, čine prema Saussureu jezik. Taj je jezik homogen i diskontinuiran sustav znakova koji služi komunikaciji među ljudima. Saussureov je pristup jeziku potvrdio kasniji razvoj kibernetike i njena bitna sastavna dijela — teorije informacije. Tako je Saussureova nauka o znakovima (semiologija) danas, zapravo, specijalizirano područje informatike.⁶⁵

⁶¹ *Hans Ahrens*, Sprachwissenschaft, Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart, 2. izd., München 1969; *Ranko Bugarski*, Lingvistika i istorija, Treći program, n. dj., 427–38; *Alphonse Dupront*, Language et histoire, XIIIe Congrès International des sciences historiques, Moskva 1970, 2–88.

⁶² *F. de Sosir*, Opšta lingvistika, Beograd 1969; *Vojmir Vinja*, Ferdinand de Saussure, Kurs opće lingvistike i sociološka škola, Suvremena lingvistika 2, Zagreb 1963, 3–24; *Ahrens*, n. dj., 573 i d.

⁶³ Objasnjenje osnovnih pojmova v. kod *Radoslava Katičića*, Jezikoslovni ogledi, Zagreb 1971, 24–36.

⁶⁴ *Georges Granai*, Problemi sociologije govora, u: Sociologija II, n. dj., 271–93.

⁶⁵ *Katičić*, n. dj., 16–27; *Granai*, n. dj., 283.

Čini se da u strukturalnoj lingvistici jača struja koja više ne suprotstavlja sinhroniju i, tobože, bezvrijednu dijahroniju do krajnjih granica.⁶⁶ Pa ipak u strukturalnoj lingvistici, kao i u strukturalnoj antropologiji, povjesničar zasada ima pred sobom opasnog neprijatelja koji u krajnjoj liniji poriče potrebu historijske znanosti i bitno pridonosi otpornosti »svijeta bez povijesti«.⁶⁷

S druge strane, historijska lingvistika i danas omogućava povjesničaru dragocjene spoznaje. Upravo lingvistička metoda rekonstruirala za historiju prošle pojave do kojih ona sama ne bi mogla doprijeti. Dešifriranje mrtvih jezika temelj je za istraživanje starih kultura. Lingvističkim sredstvima može se postići znanje o geografskom smještaju pojedinih starih naroda, o mnogim elementima njihova društvena života, o njihovim seobama, o pretapanju osvajača i starosjedilaca, tj. o miješanju stanovništva i kultura. Historijska komparativna lingvistika nije samo dala rezultate u vezi s indoevropskom porodicom naroda, ona istražuje sve poznate jezike, postavlja hipoteze o njihovu »pretpovijesnom« razdoblju, istražuje njihova širenja ili sužavanja u razdobljima pismenosti.⁶⁸ Složeno oblikovanje i razvoj visoko kulturnih književnih jezika nužan je preduvjet da historičar može istraživati pojedine etape konstituiranja nacijâ. Naposljetku valja spomenuti i važnost dijalektologije koja čuva društvene i kulturne tragove koji bi inače pali u zaborav.⁶⁹

Letimičan pregled onih društvenih znanosti, koje su za opće znanje povjesničara najvažnije, pokazuje da društvene nauke nisu našle načina da obuhvate cjelinu promatranih društvenih pojava. S druge strane, svaka od njih službeno je konstruirana a da pitanja međusobnog razgraničenja nisu i ne mogu biti riješena. Zato je problem interdisciplinarnosti životno važan za razvoj društvenih nauka. Interdisciplinarno istraživanje pretpostavlja konfrontaciju stavova, izmjenu metoda i teorija s ciljem da se reorganiziraju područja znanja kako bi se došlo do novih spoznaja. Interdisciplinarnu suradnju svuda koči »imperijalizam« pojedinih društvenih znanosti, tobože u ime jedinstva čovjeka a istodobno i relativizam koji niče iz institucionalizirane podjele rada na sveučilištima.⁷⁰ Prva faza interdisci-

⁶⁶ Bugarski, n. dj., 436; *Andre Jakob* (André Jacob), *Geneza i struktura u lingvistici*, Treći program, n. dj., Proleće 1972, 475–88.

⁶⁷ Npr. *Michel Fouco* (Michel Foucault), *Riječi i stvari*, Beograd 1971. Lingvističku podlogu dogmatskog strukturalizma podvrgao je kritici s marksističkoga gledišta Henri Lefebvre. Osudio je strukturalističku predodžbu da povijesno kretanje ne pruža orijentaciju i da ima svoj smisao samo u napretku tehnološke racionalnosti. Lefebvre ističe opasnost shvaćanja da je historijsko mišljenje samo iracionalni ostatak i odbacuje strukturalističko proglašavanje kraja ličnosti u ime sveobuhvatnog »Sistema«. *Anri Lefevr*, S onu stranu strukturalizma, Beograd 1973, 237–67; Usp. i zbirku članaka: *Markizam i strukturalizam*, istorija, struktura, Beograd 1974. O strukturalizmu uopće, a posebno u lingvistici v. *Günther Schiwy*, *Der französische Strukturalismus*, n. dj.

⁶⁸ Npr. *R. Katičić*, *Zajednička prošlost Indijaca i Slavena*, u: *Jezikoslovni ogleđi*, n. dj., 170–184.

⁶⁹ *Marcel Cohen*, *La linguistique et l'histoire*, u: *L'Histoire et ses méthodes*, n. dj., 823–843.

⁷⁰ *H. Lefebvre*, *Zum Begriff der »Erklärung« in der politischen Ökonomie und in der Soziologie*, u: *Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie*, n. dj., 165. Zabrinut za položaj »znanosti o čovjeku« Lefebvre se pita kakvi će biti međusobni odnosi društvenih nauka: »Hladni rat? Nastavak imperijalističke politike drugim sredstvima? Aktivna, miroljubiva koegzistencija? Predigra općeg zagrljaja?« Isto, 154.

plinarne suradnje sastoji se u tome da svaka nauka upozna što joj može pružiti njena susjeda u vezi s vlastitim usavršavanjem metoda i širenjem istraživačkih ciljeva. Poželjna bi bila interdisciplinarna suradnja bez proizvoljne hijerarhije »više znanstvenih«, »manje znanstvenih« i »neznanstvenih« disciplina. Radi širenja svoga horizonta i povjesničaru je potrebno pratiti razvoj ostalih društvenih nauka i obratiti pažnju na eventualnu upotrebu njihovih modificiranih metoda i rezultata.

Svim društvenim naukama zajednički je problem generalizacije. Dok prirodne nauke najčešće promatraju pojave koje se pod istim uvjetima ponavljaju na isti način, društvene znanosti proučavaju činjenice koje se nikada ne ponavljaju na isti način. Zato je problem generalizacije vrlo složen. On je povezan s pojmom totaliteta prema kojem teže sve društvene znanosti. Taj pojam, prije svega, pretpostavlja složenost i međusobnu ovisnost elemenata određene cjeline. Zato se sociologija smatra znanostu koja treba da primijeni metode obuhvaćanja cjeline proučavanjem »totalnih socijalnih fenomena«. Prema marksističkom shvaćanju sve društvene znanosti, tj. znanosti o ljudskoj stvarnosti, imaju, bez obzira na svoje definicije, metode i međusobne odnose, ipak jedan jedini vrlo složen predmet istraživanja — »totalnog čovjeka«. ⁷¹ Totalitetu se nastojao približiti Marx svojom dijalektičkom metodom koja daje podlogu pokušajima objašnjenja cjelovitih društvenih pojava. Bez dijalektičke metode mnogi nemarksistički ekonomisti ili sociolozi gube vezu između protivrječnosti i razdvajaju, npr., potrošnju, raspodjelu, proletarijat, ne shvaćajući da je riječ o nedjeljivim aspektima jednog te istog procesa. Zato oni često promatraju određene elemente stvarnosti kao apstrakcije, gubeći realno tlo pod nogama, dok dijalektička metoda ostaje na konkretnom tlu i omogućava da se uoči bit vanjske pojave, dakle ono što je može objasniti.

Problem generalizacije i totaliteta vezan je u društvenim znanostima s pitanjem teorijâ na kojima počivaju objašnjenja u svim znanostima. One su temelj za istraživanje onog što nije na površini, što je dakle skriveno, one pomažu pri postavljanju pitanja i traženju odgovora. Rekla sam da jedino dijalektika omogućava pristup totalitetu. No takva perspektiva u društvenim znanostima zahtijevala bi i totalno objašnjenje. Iz polemika u društvenim znanostima nije sasvim jasno što bi to zapravo značilo. Mišljenja se dijele oko pitanja treba li u istraživanju primijeniti generalne teoretske sheme ili specifične teorije. Povjesničara mogu zanimati, uglavnom, samo teorije »srednjeg dometa« koje su povezane povijesnom stvarnosti. Generalne teorije sociologa, uglavnom, su na takvom apstraktnom stupnju da nemaju nikakve vrijednosti za operacije pri konkretnom istraživanju. Uz to, one su, uglavnom, ahistorijske jer žele skućiti bogatstvo povijesnog života u određene formule koje bi trebalo da imaju opću važnost. U vezi s tim pitanjem valja upozoriti na tzv. »sistemske« analize koje se temelje na funkcionalnoj, odnosno strukturalnoj metodi. Funkcionalizam vrlo je raširen u SAD gdje se rodio kao reakcija na »historicism« i marksizam, te na proučavanje pojedinačnih »kulturnih crta« bez međusobne veze. U svakodnevnom životu pojam »funkcija« znači praktičnu ulogu ili primjenu neke pojave usmjerene prema određenom cilju. U matematici »funkcija« je »varijabla« koja se proučava u odnosu s jednom ili

⁷¹ *Lefebvre*, Zum Begriff der »Erklärung«, n. dj., 154.

više drugih »varijabli« o kojima ovisi njena vrijednost. Već i nejasnoća samog pojma uzrokuje različita shvaćanja među »funkcionalistima« i velike polemike s »antifunkcionalistima«. Pri tom se i opet postavlja pitanje brkanja metode i samog predmeta istraživanja. Protivnici funkcionalizma smatraju da nema potrebe da se utvrđivanje načina kako neka institucija »funkcionira« uzdigne na stupanj tobožnje teorije. Kao i strukturalizam, i funkcionalizam je ideologija koja podržava postojeći sustav svojom teorijom ravnoteže i integracije i suprotstavlja se težnji marksizma za promjenom svijeta. Podlogu »sistemskoj« analizi daje »strukturo-funkcionalizam«. On želi istražiti koje bitne funkcije mora obaviti društvo da bi postojalo. Pri tom se elementi društva promatraju kao dijelovi globalnog sustava u kojem valja uspostaviti ravnotežu. »Sistemskom« je istraživanju svrha da konstruira model ili teoretski okvir prikladan za analizu socijalnog i kulturnog sistema. Cilj je, dakako, generalna općevažeća teorija društva. Možda »sistemaska« analiza daje impuls određenoj logičkoj strogosti. No, zasada ona nije pomogla društvenim naukama da bolje razumiju stvarnost.⁷²

Kao i u historiji u svim se društvenim znanostima razmatra problem odnosa između teorije i praktičnog istraživanja. Često se suprotstavlja apstraktna, teoretska refleksija istraživanju na terenu. Važniji od toga je odnos fundamentalnog i primijenjenog istraživanja. Dok fundamentalno istraživanje zahtijeva da učenjak dobije slobodu rada bez neposredne praktičke primjene svojih rezultata, dotle primijenjeno istraživanje nastoji uz pomoć već poznatih načela prevladati poteškoće u primjeni naučnih rezultata. Pri tom se često suprotstavlja veliki um koji u tišini svoga radnog mjesta izgrađuje veličanstvenu teoriju i mali istraživač koji na terenu pokušava povezati činjenice. Dioba između »učenjaka« i »inženjera«-praktičara postaje sve više bespredmetna. Suvremena tehnologija postala je veza između naučnih znanja i praktičnih operacija u proizvodnji i drugim sektorima. Za drugoga svjetskog rata »učenjaci« su ušli u ministarstva i istraživačke komisije. Bez njihovih rezultata ne može se uopće zamisliti pobjeda saveznika. Radi ratnih potreba razrađene su teorije iz kojih su proizašli praktični rezultati. Oni su našli primjenu na svim znanstvenim područjima — od nuklearne fizike, preko informatike do psihologije — i bitno utječu na cijeli društveni život. Ako, dakle, danas u našem svijetu teče proces rušenja zida između fundamentalnih i primijenjenih znanosti, drugim riječima između teorije i prakse, doista bi bilo apsurdno kad bi jedino povjesničari i dalje inzistirali isključivo na praksi, prepuštajući teoriju drugim društvenim znanostima.

⁷² Sistemsko-teoretske analize Talcota Parsonsa (struktura socijalne akcije), Karla W. Deutscha (kibernetički model politike), Niklasa Luhmana (globalna teorija socijalnih sistema) reducirale su društveni razvoj na najviši stupanj apstrakcije a da nisu riješile problem povijesnog razvoja i mogućnosti upotrebe tih »sistema« u istraživačkoj praksi. O intelektualnim konstrukcijama koje nisu generalizacije proizašle iz proučavanja stvarnih društava i zato nose u sebi opasnost pokušaja da se zbilja nasilno prilagodi okviru vještačkoga »sistema« usp. i Grawitz, n. dj., 375-409. Dobar uvid u problematiku sistemskih teorija pruža diskusija: J. Habermas-N. Luhman, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie, Was leistet die Systemforschung (Theorie-Diskussion)*, Frankfurt 1971. Usp. i T. Parsons, *The Social Systems*, New York 1964; K. W. Deutsch, *Politische Kybernetik, Modelle und Perspektiven*, 2. izd., Freiburg 1970.